

MADÁCH IMRE

COMMODUS

DRÁMA ÖT FELVONÁSBAN

ELSŐ FELVONÁS

A DÍSZMENET

ELSŐ JELENET

*(Capitolium előtt, jobbra Quintiliani-, balra Pertinax-feliratú ház,
Condianus, Virginia, rabszolgák bútorokat hordnak.)*

VIRGINIA

Az istenek hozának vissza ősi padunkhoz, te kedves bátya, tégedet. Ládd, nélküled oly komolyak valánk, mert fészkebül a nagy sas elrepült.

CONDIANUS

S most újra ölelve, édesem, kikért e szív dobog, el is feledtem utam veszélyeit.

VIRGINIA

Ládd, anyám úgy esdte az eget, hogy adja az hamar néki vissza elorzott mindenét, s az ég meghallgatá e könyörgést, s a bú sóhaját jöttöd előlé.

CONDIANUS

Óh, édesem, mi hosszú, hosszú holdakig nem ízlelém e körnek édenét, de bocsássák meg házam Láresi, én a hazának hoztam áldozatot.

VIRGINIA

Igazad van, bátya, jól beszélsz, a hon feléri házad istenit, és ne hallgasd a gyöngye hölgy szavát, ha búsg, hogy szíve rajta megtörik, ne hagyj utadba gátat vetni könnyemmel, utadba, mely az ég felé vezet.

CONDIANUS

Szólj hát, Virginiám, mi öröm hajnallott élted szép egén, mi bú felleg tódult irigylve rá? Mióta én a szelíd görög honba, imádvá a múzsák templomát, kincseket szereztem hazám oltárára. Minden, mi téged érdekel, mi bánt, szívemnek is örömet s keservt hoz az.

VIRGINIA

Te jó testvér vagy, halld hát titkomat; de vissza ne élj ám velem, mint szokás. Három napja, hogy anyámmal Róma fényes utcáin jártam fel s alá, midőn hon jövet azon setétesb utca szegletén egy deli ifjú tekénte reánk, és mi reá, ő mozdulatlan állt, mint kőszobor, s reánk mereszté szüntelen szemét. Midőn a másik utca végzetén hátra tekénttem egész véletlenül, még ott kövülve állni láttam őt. Másnap ismét így történe, és nem tudom hogyan jött, én kétszer mentem arra aznap, és másodszor az ifjú megszólít.

CONDIANUS

Tovább, kérlek, Virginiám.

VIRGINIA

Ő megszólította hát, s oly édes volt e szó, mintha szívéből nőtt volna fel az érzet virága. Ő egy gall vitéz, neve Hilár, mi édes név ez, Bátya, ugyebár? De te oly komoly vagy, nem is figyelsz reám, mi is lenne egy oly nagy kebelnek ily hölgyi gyöngeség?

CONDIANUS

Hallgatók, sőt, igen is, csak tovább.

VIRGINIA

Elbeszélte sorsa átkait, és Láresinkre kért, vegyük fel őt, néhány napokra hajlékunk alá. Az embernek szíve nem kő, tudod, s egy elhagyott embertárs megindítja azt. Mi felvevénk, Hilár körünkbe van, ő oly szelíd, oly jó s mi szeretjük őt; de úgy szeretjük csak, mint elhagyottat. Te mindig komolyb leszesz?

CONDIANUS

Virginiám, akkor, tudod, tündöklök az ég, és hízelegve csalja a virágot, ha éji árva dért s fagyot hozand. Te gyöngé virág vagy, és ha lesújt a dér, ki nem virulsz a tavasz virágival. Csak egy a nyár, vesz az, s a tél örök.

VIRGINIA

Bátyám, minő viseleted! Te engemet ijesztasz, bátyám, mi rosszat tettem, szólj csak, óh?

CONDIANUS

Semmit, éppen semmit, ládd, az emberi szívben oly nehéz gyanúk zajlanak, de álmok csak e gyanúk, az álom dőre, az álom elrepül.

VIRGINIA

Mi gyanú bánt értem? Mondd meg, óh, nekem, mond szíved rejtekét; ládd, nem kerülheti ki a hajós azon szirtet, melyt nem ismér, szólj, édesem, s lemosolygom arcod felleget.

CONDIANUS

Isméred Commodust?

VIRGINIA

Hogy ösmerném őt? Még gyermek valék, midőn Rómát elhagyá.

CONDIANUS *(magában)*

Három napja éppen, hogy városunkban lappang, várva seregét a díszmenetre, s azok ma érkezének el, - de nem, ez nem lehet. *(Virginiához.)* Te oly kegyes vagy, e világ tengerén egy gyöngé sajka vad habok között, üdvöd kebledben van, s ha elvesz az, vissza nem térend. Vigyázz magadra, szép Virginiám! A gyöngé plántát, mely a gondos kertész kezei alatt nőle fel, a déli szél lesorvasztja hamar. Mostan tehát áldjanak meg istenim, tüstént hozzád megyek, s te napként győzendsz szívem borújain. Ha erre megy a díszmenet, kijössz tán?

VIRGINIA

Ha vidámabban láttam kedves arcodat. *(El.)*

CONDIANUS

Sötét gyanúk váltják fel egymást keblem éjjelén, s mindenütt Commodus, s Hilár a kép, melytől iszonyodva rejtem el magam, s ha csakugyan úgy lenne, úgy Viriniám, Róma elveszénk; óh, ha tudnád, mily iszonyú mélynek szélein vagyunk, borzadva lépnél vissza, s szíved megtörne kínodon.

MAXIMUS *(kilépve)*

Bátyám, miért búsongsz, miért vagy oly komoly, nem száll a mosoly kedves ajkaidra. Óh! Valld meg nékem, valld meg szerető testvérednek, kinek nincs öröme, ha véled nem oszthatja azt, kinek a nap sötét borúba fúlt, ha nem látja szemedbe visszasugárzni.

CONDIANUS

Óh, öcsém, kettős tör dühöng szívemnek húrjain, de bűm okát ne kérdd, azt meg nem mondhatom.

MAXIMUS

Ne szegd ily kegyetlenül meg a bizalom rózsapántjait, melyek gyöngé korunktól kapcsolnak össze már. Ládd, egyesülve gondolánk ki gyermekjátékainkat, együtt ízeleink azoknak örömeit. S midőn te oly beteg valál, hogy lemondva máris élted, egész házunk gyászba borult, elrepült a gyermeki Maximusnak is mosolya ajkiról s helyette a keserv kristálygyöngye ült. - Ágyad lábainál mélyzött szerető testvéred s visszajövő élteddel kedve is visszajött. Hányszor látta akkor a hajnal térdein a szilaj gyermeket, imádva az Orcus istenét, hogy meghagyva házunk reményét, vegyenek inkább magukhoz engemet, és ládd, pedig akkor még igen-igen szerettem életemet, mert mindenem csak egyedül e dőre pálya volt.

CONDIANUS

Öcsém, te mindig oly igen jó valál.

MAXIMUS

Lásd, bátyám, nem könnyebb-e a terhet vinni kettőnek, mintha csak egy hordja annak egész súlyát? Nem esik-e jól, ha bánatunk tölt mérőjét kiöntjük egy rokon kebelbe. Hozd vissza atyánk drága emlékét szívedbe, ki halálos ágyán megáldva, és karjaimba vezetve, szólt: Szeressétek egymást, Maximus, kövesd bátyádat, mert útja csak az erénynek útja lesz. És ekkor én keblemhez szorítottalak, könnyeket hullajtva atyánk rideg kezére, esküve, hogy holtig hű leszek.

CONDIANUS

Ne vágyd tudni titkomat, öcsém! Te még az élet rózsakorában élsz, néked még sok napjaid vannak elélni, kéj s öröm között, ha egy szívben már dühöng a méreg, nem jobb-e, ha véle örökre sírba száll, mintha megmérgezz más szívet is? E bú kimeríthetetlen, mint az élet a mindenségben.

MAXIMUS

Látom, te nem szeretsz engemet, érzem azt, és vétkem nem tudom. Óh, be fáj pedig a szívnek, ha eltaszítva, bűnét nem ismeri. De ha eltaszítasz bár, hű ebed gyanánt, ki alkalmatlan hízelgésével, ha széttiporsz a földnek férgeként, lábad porába fordulok még feléd. Óh! Én nyomorú, én! Úgyis sokkal tartozom neked, minden, mi vagyok, azzá te tevél, és megfizetni érte nem tudok; minden, mim van, mivel bír e szív, szeretetem az; és ez is - megvetett.

CONDIANUS

Felkészülék ellened dacom minden fegyverével, s a mord ellen legyőzve áll gyöngéd fegyvered előtt. Ím, halld, és szánj, ha szánni tudsz. *(Lucius és több ifjak a fürdőből kilépnek danolva.)*

LUCIUS

Tovább, barátim, később követlek. *(Mind el, Maternus előlép, komolyan.)*

MATERNUS *(magában)*

Az ősz hazának oszlopi ezek, így elfajula Róma vére hát? De, szolga, te érzni, szólani mersz, fojtsd érzeted törött szívedbe bé.

LUCIUS

Már rád ragad bátyád kedvetlensége, Maximus? Te víg fiú, nem áll neked a szív keserve jól. *(Commodus hallgatózva kilép.)* És te, Condiánus, mi túlvilági terveket koholsz, melyek porként összedűlnek itt.

CONDIANUS

Lucius, ma különös jókedvbe vagy.

MATERNUS

Midőn kesergni legtöbb ok lenne tán.

LUCIUS

Ah! S te itt, Maternus? Örüljetelek együtt mindnyájan tehát, mert ma Rómát az istenek újra egy császárral fogják megáldani. Éljen Commodus! S ki nem mondja utánam, nem honfi, nem Róma vére az. Örüljünk tehát, hisz az öröm a társas életé, s mennél több kebel osztja fel azt, annál nagyobbra nő.

COMMODUS *(előlépve)*

Polgár, hogy érted ezt? Rómát császárral áldják meg isteni?

MAXIMUS *(Commodushoz)*

S te itt, Hilár? Mi észre sem vevénk.

LUCIUS

Hogy értem azt? Csak úgy, hogy mentül több császárra lesz Rómának, annál inkább zsarnokára un, s talán még egykor földelülve barnuló ege, kitör felette a szabadság fénysugarival.

CONDIANUS *(súgva)*

Az istenekre, nem tovább!

COMMODUS

Valóban szép mese, csak véretek ne fesse hajnalát.

LUCIUS

Herculesre, különös vagy, bárki légy. Mint látom, megfelel a szolga öltözetnek beszéded is, te tetszesz nékem durcás arcodért, mely olyast mutat, mint házi őrebem, bár azt te érted odadni, nem szeretném. Ha, ha!

COMMODUS

Az őreb, hogyha nincsen láncokon, onnan urát is megtámadja még. *(El.)*

MATERNUS *(dühvel)*

Te szolga! Gaz! Te átkozott pribék! Mi áruló fajzatja vagy te eb, mert Róma ily fiút nem szülhete! *(Eszmélve.)* Hah, de én is rab vagyok csak itt, s a szolga gyáva, a szolga hontalan.

LUCIUS

Maternus, és te ily tűzbe vagy? Felengedél a hon oltárinál, valóban, szívből láng ütöde fel!

MATERNUS

Habár nem adták az istenek nekem, hogy hazámban hont találjak én, ha nincs szívemnek semmije bilincsein kívül, csak mord ború agyamnak éjjelén, a szolga keblében egy szent tűz ég, eremben Róma régi vére forr. Tüzel a szirt, ha vassal összevág a csendes tenger ölében a halál.

LUCIUS *(súgva)*

Maternus, én elismertelek, kezet nekem, és szívet én adok. Bár aranyszövetek környeztek gyermek engemet, s te rab anyától rab születtetél, a szerencse játsza csak velünk, két rokon szűt öntve két alakba.

MATERNUS

Te jó vagy, egy a sok kaján között. *(El.)*

LUCIUS

Félre, barátim, most a gondokat, üzze őket el a kocka, bor, most ez a divat.

CONDIANUS

Tedd, Lucius, szívedre jobbodat. Lethe vizére te teteted magad; ezen könnyelmű, pajzán máz alatt egy nemesb szű ver a hon felé. Óh, valld meg, Lucius, hogy szívemhez szoríthassalak; valld meg, hogy kettőt szeressek benned: barátomat és szent hazám fiát.

LUCIUS

Nem ismertelek így el tégedet, s midőn az utcán elfordulva tőlem, nem nézhetéd könnyelmű tetteim, akkor ége szívem még nagyobbban, és barátomnak téged vágytalak; igen, Condianus, imám a hon, imádom azt még Marciám előtt. De a világ oly furcsa, óh, barátom, s indulatim legszentebbikét eltitkolám előtte, mert nevetné, mert ismerve elrontná tervemet. S utálom minden társimat, azok a kék s gyönyörnek rabjai, kit szeretve, valóban tisztelek kívüled, az Maternus csak maga, e rab, e pór szabad nemes, bilincsiben magas, és honfi, míg csúf szolga lett a polgár, fény között. *(A nép gyülekszik.)*

MAXIMUS

A díszmenet közelg. Anyám s Virginiánk kíváncsik látni azt; értek megyek. *(A díszmenet jön. Virginia, Condianus és Lucius egy szegletbe vonulnak, Commodus a tribunalra lép, a praetorianusok körülveszik, a Szenátus eleibe áll.)*

MAXIMUS

Mi ez, Hilár és Commodus egy?

CONDIANUS

Beteljesült, amitől remegtem én.

PERTINAX *(a szenátus nevében)*

Köszöntlek ím a szenátus és Róma nevében, Commodus! Még gyászban áll a Septicolis, atyja halála miatt. De te letörteni jöttél szemiből keserve könnyeit. Te jövél nekünk vigasztalóként, meggyógyítani a hon sebeit. Büszkén fiára szegezte Róma szemeit, midőn Herculeként vívtál az ősi Dunánál, esdve azon időt, mely borostyániddal körünkbe vezet, itt adni a hazának -

MATERNUS

A vég haláldöfést! *(Morgás, bámulat.)*

LUCIUS

A vakmerő!

A NÉP

Halál, halál reá! Rossz előjel.

COMMODUS

Miféle szolga ez, ki így zavarja a szent ünnepélyt? De, vakmerő, lakolj!

SOKAN

Maternus, az üvölt, a gyáva szolga csak.

COMMODUS

Mit érdemel, reátok bízom őt, szenátorok, ki nem is ismerve még kormányomat, ím így gyalázza máris fejedelmét.

SZENÁTUS

Halál, halál!

COMMODUS

Mit hozhatsz vétségedre, szólj te is, s így megcáfolom, hogy szavad hazug.

MATERNUS

Hogyan? Kihallgatni köteles vagy.

COMMODUS

S még ez is? De hát vétségedet -

MATERNUS

Nincs, s ha volna is, elhallgatnék vele, hiszen erős vagy, vedd el éltetemet, ha halálom hasznodra lehet. Mindenki annyit tesz, amennyit tenni bír, nem mennyi joga van. Kívánod éltetemet? Vedd el, hatalmas úr! Úgyis, ha kívánod, bármi színbe öltöztessed vétkeidet, a véghatár csak a halál lehet, és ha nem veszítisz is, csak azért nem teszed azt, hogy bizalmat nyerve többet ölhesse le később, ha késed alá áll a szegényke juh. Elvégezém.

COMMODUS

Halj meg tehát! De ki szolgája vagy?

PERTINAX

Enyém, - és könyörgni érte nem tudok.

COMMODUS

Ki sincs tehát, ki érte esdene?

MATERNUS

Ki eszne e nyomor rab életiért? Veszélybe hozni önnön életét, csak addig ér, amíg használhat ő; aztán nem ember, s a szolgálja veszhetik. S még ekkor is mondhat jót vele tenni; mert a halál leoldja súlyos bilincseit; s a szolgálja haldokolva, ha porba görbedett, még hálaszókat nyög ki tettekéért.

VIRGINIA (*Commodus lábainál*)

Én esdek érte, mindenre, mi szent, és esdek érte, porba hullva így: Quintiliana porba térdel, egy éltet esd, mi nem tiéd, Uram, mire nincs joguk a föld hatalminak; mivel az ég ajándoka csak az, ti venni tudtok, adni percet sem már. Ha elrepült a múlt borába az, halálra látok fényes templomot, de behorpad a halál hazája, és a templom porba hullva már. Oh, a világ nem élet-e egészen, nem élet-e parancsok isteninknek. Ne szegd meg azt, és áldom létedet, add nekem azt, mit venni bűn neked. Bocsáss meg, óh, ezen szolgának és legyél kegyes első napodban már! Melyben parancsolsz a drága szent hazán, nem ölni, de csak boldogítani őt. Nem esdek én Commodustól, mit is? Commodus nagy, én csekély vagyok, de esdem őt a szende jó Hilárt, kivel Laresinknek libatiót hozánk. Mi ő neked? Te oly hatalmas úr vagy, ő láncival csörgve rab marad. Őrseregiden keresztül is megtalál a tör rabló kezükben; de legszentebb védfalad a nép szerelme lesz. Bocsáss meg néki, óh, felséges úr!

COMMODUS

Kinek szószólói a Gráciák maguk, annak fejére ki mondna még halált? Most fel tehát, mert esdve lesznek vágyoktól égve jó testvéreim. *(Szenátorok. Commodus köszönti híveit.)*

PRAETORIÁNUSOK

Éljen Commodus, a császár. *(Mind el, kivéve Maternust, Condiánust, Virginiát és Juliát.)*

MATERNUS

Közel álltam sírom éjjeléhez, a határhoz lesújtani láncimat, s egy égi mentő szóla most le hozzám, s parancsolá, hordjam bilincseim. A szolga nem tudja, vajon köszönje, vagy átkozza istenit, kik őtet itt csak túrni alkoták, de mit is köszönjem én meg, nemes hölgy, tettedet. Kiége már a szolga érzete, gyalázva lefosztja, haj, a tettnek ékeit, ha dicsérni szolga kezdi azt. Kívánom, élted rózsahajnalát ne zavarja soha se fergeteg, de te igen is jó vagy e világra, te mord körén boldog sose lehetsz, s ha jön a vész gyöngye sajkádra majd, a szolga lép elédbe láncival, védőd lesz, mert bilincsbe is feldobog hálaérzete s ha sok, ki most lebeg rózsza körül, tovább repül a téli fagy előtt, csak én leendek, ki erősen áll megkeményült szíve érzetivel. *(Letérdel.)* Ím térdelek, mit eddig nem tevék, sem ember, sem viszonyok előtt, ím könny fakad szemem borúin, és mind ezek nem hálaérzetek, de a keserv ömlengései, hogy pór, én neked hálálni nem tudok. Óh, égi lény! E korban, Rómában te egyedül érzed a hon leányi közt, kik érzéketlenül elhagyják anyjukat. Te vagy egyetlen, ki megvetve minden dőre, kába esküvést, megnyugszol egedbe, mely szívedben van. *(Elrohan.)*

VIRGINIA

Szegény Maternus, valóban szánom őt.

CONDIANUS

És én a rabban a honfit tisztetem.

MÁSODIK JELENET

(Díszterem, Commodus, Lucilla, Fadilla, Arrius, Claudius, kíséret.)

COMMODUS

Lucilla, te távollétünk óta hymennek rózsaoltárin áldozál, kívánom, e rózsák tövistelenül viruljanak késő sírodig, mit kétleni nem hágy választásod, mely Róma szenátusa szép füzéréből a legszebb virágot tudta kikeresni.

CLAUDIUS

Ámbár megtisztelésed egy érdemetlenre esett, de e bizalmat megérdemelni, legyen élted főcélja csak.

COMMODUS

Hogyan? S szavad tetteiddel úgy meg nem egyezik, midőn testvéredet, a szépségéről híres Marciát be sem mutatod? S te néked is, Fadilla, távollétem óta fiad jó nagyra nőhetett, és őt csak éppen öcsédnek látni nem szabad?

ARRIUS

Bocsáss meg, bátyám, nem akartam a császárt kormányja első napján mással elfoglalni, mint a hon java.

CLAUDIUS

Én is ezt felelem csak, Uram, de távozom, elődbe hozni őket. *(El.)*

COMMODUS *(nevetve)*

A hon java, mi dőre szózat ez, a hon java nem önjavunkért kedves-e nekünk?

CLAUDIUS

Mi ez?

ARRIUS

Ha nem lenne meggyőződve arról Arrius, hogy beszéded tréfa csak, Uram, sógorod lenne az, ki ellent mondana. Veszélyes és oly komoly tréfa ez, Uram, melyhez korán szokik a fül.

CLAUDIUS

S a dőre szóból komoly való lehet. *(Arrius és Claudius el.)*

COMMODUS

Ez meglepett, e szó nehéz vala, de való, való, én nagyban vétkezék.

LUCILLA *(nevetve)*

Így csalt tehát meg fāma engemet, ki tégedet bajnoknak hirdete. Egy asszonyos szenátor felére szíved szent sugaltival.

COMMODUS

Hah, a vakmerő lakoljon, igen, Lucilla, ő lakolni fog.

ARRIUS

Bátyám, atyád halálos ágyán Arriust adá második atyádnak, s midőn megáldva könnybe lábadott, s szerelme megfagyott hideg ajkain a halálban, te ígéréd, hogy Arriust hallgatni fogod, ő mosolyga, és ez végmosolya volt. Mint ember ígérted, mint fiú, s a fejedelem szót fog tartani.

COMMODUS

Valót beszélsz, Fadilla, hű testvér vagy, egy rossz lépéstől vonva vissza most.

LUCILLA

Természetes, Fadilla oly jól érti, a rény ügyében védni férjeét.

COMMODUS

Igaz, s azért ő bíró nem lehet. (*Claudius, Arrius, Marcia és Lucius bejönnek.*)

ARRIUS

Itt áll fiam, fölséges úr, kinek szívében a hon szerelme ég.

LUCILLA (*félre*)

Hah, átkozott eset. (*Commodushoz.*) S mivel te a hazának egy reménye vagy, úgy Rómával érted érzek én.

COMMODUS

Dicsőn beszélsz, s ha nem csalódom, mi már találkozánk, de hagyjuk ezt most. Te agg Arrius, te még ősz fejedre pártütést hozasz.

ARRIUS

Fölséges úr, én nem értelek.

COMMODUS

Emlékezz vissza mai tetteidre, üdőt hagyok, de hát az ily fiúnak atyja mi is lenne más, ha elveit tőled tanulta meg.

ARRIUS

Uram! Tetteim sorában vétket nem lelek. Vagy tán az pártütő előtted, ki a jog igaz útjára visz, úgy kívánom, mint ki az legyen, és országod fölvirágozik. Nem kértem én a császártól, jól tettem-e. Hallgat szívem és így nem vétkezik. De te, ki híved ellen szólni mersz -

COMMODUS

Bocsáss meg, Arrius, igen hibáztam; hibám megismerem, s javulok is. De ládd, legyen türelmed én velem, még nem szokott a bajnok trónba ülni. Ez hát fiad (*Félre.*) - kívánnám, lenne más. Claudius Pompeius, te is elhoztad szép testvéredet, és a hír hazug volt, midőn azt kiáltá, mert nem beszélt, hogy égi isten ő. De, szép Marciám, remélhetjük-e, hogy többször eljössz udvarunk egére, e nap deríteni fényes hajnalát, melyben elborul minden más csillagzat.

MARCIA

Igen kegyes vagy, felséges úr! A gyöngye repkényen örülni a sor, ha egy nemes cser védelmezője lőn.

COMMODUS

Oly kegyes, mint szép, a nap sugáriként, ily tömlöcbe rabbá lenni kéj. Addig is hát, míg újulni látjuk új színekbe fénylő ékidet, csak a remény rövidíti hosszú perceim, mert ládd, oly nehéz az egyszer ízlelt Elyseumot felejtetni már, ha tőlünk elveszett. Pompeius, te gazdagabb vagy nálam, mert ily kincssel nem bír földi más.

CLAUDIUS

S már üdvöm egészségéhez csak egy hibázik, hogy a gyöngé galambot erős sasnak védelmébe adjam, s míg az a Lareseknek hoz libatit, amaz egekben vívjon a tüzekkel, melyek hazája fényegén borongnak.

COMMODUS

Szép álom ez, csak a sas, kire bizod a galambot, el ne tépje azt.

CLAUDIUS

Marciámat Lucius bírandja, ők a rokon szívű szülők közös reményeik, s ily véd alatt galambom nem remeghet.

COMMODUS

Úgy? (*Félre.*) Az egekre! Nem bírandja őt. Magunk kívánunk lenni, testvéreim. Ti ketten itt maradtok. (*Mind el, kivéve Commodust, Lucillát, Fadillát.*) Ittlétem első napján egy különös kalandom vala. Egy nemes ház létezik Rómában, a Quintilianusoké. Ismeritek talán? E háznak tagja Virginia, csinos leányka, oly szende, oly bájos ő. Egy érzet gerjede fel bennem iránta, minőt képzelni nem tudtam, hogy ember ily érzetre képes lenne. Hogy képes lenne az égbe ragadva e por megvetni, mindent felejtetni, mindent, mi nem az ég maga. S e leányról örökre lemondjon a császár, mert purpurt visel, legyen megfosztva az égnek üdvétől? És úgy van, úgy van, én őt nem bírhatom.

LUCILLA

Fölséges öcsém, te így beszélsz, nem bírhat-e egy oroszán egy gyöngé zergét, hol lenne lány, ki ellent állana?

COMMODUS

Igen, igen, de mord testvérei azon rideg, bezárt keblű hősök, borzadok, ha rájuk gondolok, nekik istenek a rény, a rény, mondom, ők dacolnak földi urokkal, és nevetve, szilárdul megvetik bilincseit. Én ismerem őket, és ilyes embereket nem szenvedhetek, nem küzdöm vélek, nem, én félem őket. És ily embert többet ismerek, ilyenek mindkét sógorim. Én utálom őket, mert minden szeszélyim ellenségei. Pirulok, rejtőzni kívánnék tekintetek előtt, mert egy szó súgja szívemben, hogy több a rény, mint puszta eszme, s ha több, úgy ők nagy emberek, s korcs császárok.

LUCILLA

A császár, kinek kezébe az istenek adák villámjukat, fél egy nyomor ebet, ha rá ugatni mer? Minden embernek van valamije, miben tartja díszét, mindenét. A nyomorú szolgának, kinek semmije e föld körén, a rény eszméje az, s a túlvilágban egy boldogabb való. De te hatalmas vagy s mi kéne több?

COMMODUS

Ha ez való lenne, óh, Lucilla! De érzem, nincs ez így, s e hang igen gyakorta kísért engemet. Felijedek tőle a sivatagnak vadjaként futva, futva magamtól. De neked igazad lehet, csak korán gyermekségem maradéka ez, melyet vén tanítóim fejembe vertenek.

LUCILLA

Természetesen, mint kinek annyi joga van, mennyit tenni bír, se több, se kevesb. Vizsgáld az egész természetet, és minden abban e törvényt súgja csak. A kis fereg nem annyira tart-e jogot, mennyire erejével tartni bír, a férget a kis madár eszi meg, s a kis madár mindent magáénak tekint, minél erősebb. De jó a sas, előtte rab a kis madárka is. Te vagy a sas, fölötted senki sincs, róvni tettedet, tehetsz, mit tenni bírsz.

ARRIUS

Igen, te hatalmas vagy, öcsém, a honra nyomort és égi sugarakat hozhatsz, de jól fogd fel, óh, mi szent e név, a hon. Az istenek a kezébe adtak egy hazát, hogy szolgája légy, a közjó rabja csak, néped kivett társaid közül, nem a nép van te érted, de te vagy népedért, és számot kérnek a túlvilági bírák minden életért. S te nem tudsz adni majd egy éltet is. Szívedre száll az átok, melyet népedre hintél. Menekvést fogsz keresni, ösvényt agyad rémétől, de összeváltak az Óceán sötét habjai fölötted és te elveszél.

LUCILLA

Jó testvérem, túlköri bírálatodat szép lenne a népnek hallani, de mink, kik tudjuk, hogy életünkkel lételünk veszett.

COMMODUS

Lucilla, s valóban, ezt lehet gyanítani. Lucilla, mondd, hogy csalni vágysz, én megbocsátok. De ha ez való, csak képzelhető, úgy, ah, mi lenne földi lételünk, mi hátrálna tenni úgy azt, mi a nem tevést okozná társainknál? Miért ne lenne akkor a bűn egy és erény? De már lehetlen többet hallanom, nekem nyugodni kell, kialudni agyam rémeit, hogy gondolat nélkül ébredjek fel, mert gondolat nélkül lenni oly dicső dolog. (El.)

ARRIUS

Testvérem, ezt rólad fel nem tevém. Már annyira ment, hogy visszalépni nem lehet. Óh, Róma, én öcsémmel gyászolandlak, ki a hon szent reménye volt.

LUCILLA *(nevetve)*

Csak rajta, oly dicsőn ment, mintha Zenoból szavaltad volna el, csak kár, hogy már a boldog kor veszett, hol effélével mindki jóllakott.

FADILLA

Fortune [?] hát, mitől remegtem én. Hasztalan üvölnék e teremben vad manések gyanánt rossz magzatiknál, hol az erénnyel örökre múlt a megelégedés, hol a jog istene szent helyére ült a kajánság büszke rémalakja. Jó, én megyek, ne hallja szóm, a rénynek szent szavát, a jog oltára, hol csak vér folyand. Elvonulva is sírathatom a hont és öcsémet, mely véle sírba szállt, mert a hon, élte annak ki vezérli őt s eleste néki hoz halált. Az ég veled, testvérem, én kívánom, hogy szód alapja szíved úgy legyen, amint enyémmnek csak szerelme volt, s hogy súgja szíved legbensőbb szavával, hogy bátyáddal mindig jól tevé. (El.)

LUCILLA *(gúnyval)*

Csak azt kívántam, hogy lerázzalak, most már nem félttem tervem sikerét; még férjem egy azok közül, kik gátakat halmoznak utamon. De vannak módok elvakítani őt, és Arrius nyitott sírjába fut. De Commodus jó. (Sír.)

COMMODUS *(belép)*

Mi ez? Ki merte bántani Luciát. Hah, átkozott! Lakoljon az nekem.

LUCILLA

Óh, ne mondd ki oly korán ítéleted, meg találnád bántani azt.

COMMODUS

Jupiterre, nem, soha! De szólj.

LUCILLA

Ígérd előbb meg, hogy megbocsájtasz neki.

COMMODUS

Mert kéred, ám legyen.

LUCILLA

Fadillával rólad beszélgetünk, tűzbe jövék szíved védelmében; ő azt állítja, hogy durva, elvadult, én hogy miként a sassal égbe tör, úgy galambként szelíd e föld körén. Ő azt vitatta, hogy mi kár, hogy nő nem részesülhet a trónnak szent hatalmú bíborán. De nem, tovább nem mondom el testvérem gyalázatát.

COMMODUS

Az istenekre, Lucilla, ha még szeretsz!

LUCILLA

Mi fönt beszéltünk tehát, ő megszidott. Ő érdemetlenül gyalázva végre még többet is, még dühben örült innen elfutott.

COMMODUS

Hah, Fadilla, ez volt tehát sima beszéded! Ne lépj soha trónom elébe, hogy meg ne törjem bocsánatom szent ígéretét. Lucillám, te egyetlen vagy, ki híven szeretsz.

LUCILLA

Óh, bátyám, ez elismerés mi szép jutalma szenvedésimnek. *(El. Perennis már ezalatt bejött.)*

COMMODUS

Ah, Perennis, éppen jól jövé! Mit vélsz, Virginiával mitévők legyünk? Tudod, kiről már szóltam én neked.

PERENNIS

Fölséges úr! Érzem e megtisztelés becsét, mely bizalmadban részesít. De azt javallnám, kezdnők gyöngé szerekkel, kérni, vakítani kell előbb, fenyíteni, s később, mit az erősb tehet.

COMMODUS

S a nép, ha zúgni fog, hogy császára haramiává lőn, mely elorza legszebb kincseit -

PERENNIS

A népnek foglalatosságot adunk; azon nép, melynek magával dolga van, nem gondol arra, hogy szabad lehet. Csinos igát jobban húz a kevély, terjesszük hát azért a fényűzést közöttük el, s a fényűzés a viszály almája lesz; kimeríti erejüket, s az erkölcstelen fényűző népből puha szolga lesz; építsünk fénytermeket nekik, és ne féljünk, hogy ellenünk kitör, csak olykor kapjon az őreb egy hízelgést s csontot annyit, hogy élhessék csak s leghűbb éji ör marad.

COMMODUS

Igaz, tégy, mit jónak ítélsz, reményem benned él. *(El.)*

PERENNIS

S a többiről gondoskodom. Vakítani kell előbb, és érzeményinket másokéhoz alkalmazni, míg egyet érezni vélnek ők velünk s ön akaratjukat vélik látni mienkben; és ekkor arra vezetni, mit mi akarunk, őket könnyű már. Szükségesnek kell magát tenni az embernek másoknál, s akkor kéretheti magát arra, mit maga is kíván. *(Nevetve.)* Egy fejedelem, ki népeknek parancsol, alacsony szolgálja, rabja lesz.

HARMADIK JELENET

(Atrium Pertinaxnál, a Laresek oltárukon áldozati tűz ég.)

PERTINAX

Honom, ím újra oltárodra áldozom, s reményem fent lobog oltárod lángjaként. Óh, ne csaljátok meg, istenek, e szent remény sugallatát, ne játsszátok ki egy egész hon dicső álmait, egy emberen áll, egy porszemen a lét; egy ember hajtja a sors kerekét honok felett, s ez ember oly halandó, oly gyöngé, mint rab társai. Ő rabja szíve viharzatinak, és egy szeszélye ezer veszélyt okoz. Egy nemzet sorsa oly sajkában hever, melyet ezernyi szél moraja visz, egy szitről hajtva másikára, míg végtére mind összetördösik. Óh, küldjétek el hát szívére, istenek, bárkik legyetek, kik fölvirulni engedétek a hazát, szent malasztotokat, vezérelje rény éltének útjait, s az út dicső lesz, melyen haladand. De mit beszélek? Nyomja szívemet is egy bűn, s e bűnt felejtani nem tudom, nem küldhetem fel hozzátok, istenek, e bűnterhelte szívnek érzetét. A nap sugára kint hoz énnékem, az éj viharja kízza e kebelét, és annyi éve táplálom már e kígyót! De ezentúl hordni nem tudom *(Kiszól.)* Maternus, Cleander, jöjtek! *(Mindkettő be.)* Ugyebár, véletek sose bántam úgy, mint többi szolgálómmal, de mennyire lehetett, magamhoz emeltelek fel. De hogyan ne tettem volna ezt saját gyermekimmel? A vad nem taszítja el magzatát, nem löki el az undok igába; és én egy ember tettem volna ezt?

CLEANDER

Hogyan?

MATERNUS

Mi ez?

PERTINAX

Lássátok, e vész letörte szívnek is valának érzeti, nem volt az mindég oly sötét, üres; de ége és reményile vágyva üdveget találni itt, e bús világ között. Csak ezernyi vészvihar tehette azzá, mi most, kitépve minden szentet, minden tüzet, kivéve azt, mely a hazáért ég, s csak a hontól vett porral enyészik el, mely annál inkább rögzik meg keblem belseiben, mentül kevesb van, mit szerethetek. Ecet tehát e szív, de ez érzet nem e világ nyomorszületttje volt. Bilincszőrej között láttam én elvirulni a rény, a kellem legszebb bimbáját, nem csodálva, nem imádva, mert becsén korbács és békó volt lefestve csak. E rableány volt üdvöm képzete, mindenem e rableányban leltem, mit hasztalan keres sok hatalmas úr, a dőre fény között. És éltem jelen Elyseumomat, mert nem gondolék a bús jövőre még. Két gyermek volt szerelmünk záloga, s a rableány nyomorának mélyéből felnyújtá őket nekem, felnyújtá és elköltözött, hol lehullva földi bilincsei, kacaghatá e föld ítéletét. De én itt maradtam, és emléke két fiamban élt. Imádtam őket, mert őt láttam benne visszasugárzni, óh, de a világ nem így ítelt tetteim felett, nem így a nő, melynek hűséget esküvék, nem így ítelt tetteim felett, mert a világ oly kemény, oly szigorú, nem ismeri az a szentebb érzeményt. S mivel nem ismeri, nem is becsüli azt. És két gyermekem, szeretve bár önéltem gyanánt, rab maradt, s ti vagytok ők, én átkozott atyátok; ím térdein bocsánatért könyörg, ah de látom azt, nem lehet ott bocsánat, hol így lesüllyedt már a mord szülő. Ti dőre szégyen áldozati vagytok és ezt soha másolni nem lehet.

MATERNUS

Atyám, *(Megöelve.)* óh, nézd, mi hát az ember? Tehetlen egy gyöngye húsdarab, de benne él a szent istenség dús szikrája már, él mindkiben, királyban s rabban is. Az ember önmagának istene, ő alkot egy világot szívéből, ő Tartarust és Elyseumot, s azzá, mi lesz, maga tevé magát. Te éltet adtál, viselve gyermekedre oly édes gondot, mint ezernyi szem, te szívet adtál, elmét és érzelmet, mit esdne még fiad? Óh, Pertinax, most rajtam áll, szerezni fényemet, s az önszerezte fény oly dicső; míg ősatyánktól szállva csak reánk dőre füstté lesz, mely megé a csűfság rejtezik; csak az dicsekszik születésivel, ki dicsérteset magában nem talál. Én rab születtem és addig az leszek, míg nem beszéli Róma fényemet. Rabnak neveznek a fényfedett urak és szellemem kacagva nézi fénybilincseket. Atyám! Fiad úgy boldoggá teszed, ha szűd keserve rajta megtörik. *(El.)*

PERTINAX

Te jó fiú vagy, az ég megáldjon érte.

CLEANDER

Én elfogadom, atyám, szíved szép ajándokát, és elfogadva azt, szent célja lesz életemnek hálaérzetem. E szó, „Atyám”, erősítse szívem érzetét, dacolni vésznek éltem útjain.

PERTINAX

Óh! Mily soká lemondtam az örömről, két ily nemes szűt fiamnak mondani. Nyugodtan nézhetek az egekre, mivel megbocsájtak, rabgyermekim nekem, s meg nem vetették a kaján atyát! Kevés napom van már hátra átélni, hagyjátok azt nyugodtan élnem át; egy félrelépés életem után annak hajnalában egy hosszú éltet tesz nyomorulttá. De én örülök, hogy bűnhődék, mert még nagyobb keserv vétkesnek érezni magát, nem szenvedve vétkeért. *(El.)*

CLEANDER

Úgy mi gyermekid vagyunk, s míg te tisztelve, fény között töltöd hasztalan, hosszú napjaidat, mi gyermekid megvetve rabként élünk a sötétben, az esztelen világ csacsogása végett? Igazad van, Pertinax, ha úgy kell, atyám! Néked nincs sok életperced már. Utat csinálj te is, nem látod-e, e világon minden helyet csinál? Te hasztalan foglалod el tiédet kóró gyanánt, melyre már vár oly sok új csira. S ha kitérsz, még e helyet is osztva bírjam? Hej, Maternus, ez így nem lehet.

MATERNUS *(belépve)*

Miért vagy oly komoly, Cleander? Azt hittem, e nap neked örömsugárt hozott.

CLEANDER

Ah, bátyám, mikor minden örömet oly drágán kell megfizetni s a vásárolt öröm elveszti édenét, semmi sincs tökéletes e világon.

MATERNUS

Szólj, öcsém, mi rontja kedvedet?

CLEANDER

Ne kérdd, minek búsítnám szívemet.

MATERNUS

Öcsém, ha szánsz, szeretsz, az istenekre, szólj, miért búsongsz?

CLEANDER

Ha szeretlek? Óh, igen! És éppen ez búsít, Maternus. Atyánk oly kegyetlen, ő holta után engemet szabadnak akar hagyni, gazdagon megajándékoz, és tégedet, de nem, nem mondhatom -

MATERNUS

És azt hiszed, hogy a legrosszabb meglepjen engemet? Szólj, kérlek, eléggé megkeményedett szívem, bármit hallani a bilincsnek súlya alatt.

CLEANDER

Szólok tehát, bár szívem megtörik. Ő tégedet a rabság nehéz éjjelében hágy, mivel megvetéd kegyajánlatát. De ez így nem lehet, én is felosztom véled nehéz sorsodat, de testvéremet így látni nem bírom. Én sajnállak tégedet, s sajnálatom egy nehéz fellegként elborítja élted fény egét, s abból a gondolat villámként sújt alá s a bérc alatta megtörik, ha hajolni igenis erős.

MATERNUS

S csak ez oka keservednek, öcsém, hogy a rab Maternus nem nyer kincset, fényt, címeket? Ah, úgy hasztalan e bú, kiégett keblem, megtanulta viselni a sorsnak vaskezeit, por már nekem a fényvilág, és szívemben csak egy a kép, mely él s örökre benne élni fog, ezt nem ragadja el atyám: kincsem, mindenem ez s fénytermem a nagy természet maga. Isten veled, élj, örülj e földi javaknak, boldog vagy, ha azok neked örömet sugárzanak, én láncimban oly boldog nem vagyok. *(El.)*

CLEANDER

Ez nem sikerült. Nem képzelém, hogy ily esztelen is lehet még halandó; de nem kerülitek ki Cleander tőreit; ti félelmesek vagytok nekem, én is néktek az leszek. Nem mocskolom be kezem véretekkel, legyetek sírásók önmagatoknak. Atyám, már te nem élvezed jószágaid, kéjeidet, hagyd azokat fiadnak. Maternus, nékem vetélytárs ne légy s szíved nemes tüze eloltsa éltedet.

(A kárpit lefordul.)

MÁSODIK FELVONÁS

A KÉNYÚR ÉS UDVARA

ELSŐ JELENET

*(Csarnok. Commodus, Lucilla, Perennis, Claudius, Arrius s többen asztalok körül.
Hátul táncosok, hangászok és a többi mutatják magukat.)*

COMMODUS

Már bármit beszéltek, ő enyém leend. Ti haszontalan erkölcs harangjai vagytok, kik összehívjátok az embereket segélyre és magatok kongva, nem segíttek. Lucillám, ugyebár joggal enyém lehet?

LUCILLA

Miért ne, jó öcsém? Uroknak választottak, érezzék hát, hogy urok vagyon. Örülhet egy Quintiliana, ha Commodus tetszéssel rámosolyg.

COMMODUS

Igen, igen, vedd hát parancsodat s menj, Pertinax, kerítsd meg őt nekem, munkád jutalma, tudod, hogy nagy leend.

PERTINAX

Tudom, hogy a nagy Commodus legcsekélyebb munkája is magas, de legdicsőbb jutalmam az elismerés.

ARRIUS *(felugorva)*

Ennyire mentetek már, átkozottak, kiknek nincs istenek a véték-telt szű átkozott mélyében? Mely isten súgná szörnyű vétkeitek? Azt hiszitek, hogy nincsen szívetekben a rénynek szent szava? Csalódtok, behúnyjátok szemeteket a fény előtt, mely onnan sugárzik, hogy ne lássatok szörnyű rémeket kebleteknek barna éjjelén. Ti öltétek el vétkekkkel a rénynek bimbáját, melyet az istenek mindenki szívébe tevének. *(A tánc megszűnik, zavar.)* Ti semmire való ebek, kik nem mondhatjátok el *az abécét*, mivel második betűnek hízelgésből egyet sem akartok tenni. Ti nyomorultak, kik közt az ember, ha élni kárhozott, elfelejtné, hogy ember létezik. Ti rontottátok el azon nemes csírákkal telt keblet, mely a haza dicső reménye volt és tán e tettetekre is tudtok egy rény nevet. A császár nevében szívjátok ki a honnak véré, és e vér a nép szemében Commodusra száll, de néktek is jó majd végnapotok, s a rém, mely mögéje rejtezett, ha az lehull, átokkal lép elő. Itt van végnapom, tudom, mivel az igazságot hallani szokatlan fülek megmérgeződnek szavam által, de örülök, hogy kimondtam, mi szűmön feküdt. Kívánom, urak, végnapotokban ily bátran nézzetek a halál elébe, mint én tettem azt. Commodus, méz szavaik oly jók legyenek, mint fenyesek. Mert enyéme megvetettenek. *(Kifelé.)*

CLAUDIUS

Én csak hallgatva némán sírhatok!

ARRIUS

Ne hidd, hogy vétkeitek keveseb, kik érztek, és tenni nem akartok; átkozott azon fiú, ki éhezni látva a szülőt, imádkozik és tenni nem siet. Ugyebár, ha zúg a tenger, fergeteg fenyíti a tar ormokat, de zúg a nép s remegjen zsarnoka. Meglátjuk, a zordon tél előtt el nem repül-e majd a sok madár. *(El.)*

COMMODUS *(eszmélve)*

Mi ez, örült? Vagy lázadó? Utána hát, fogjátok meg hamar! *(Néhányan utána mennek Perennisszel.)*

LUCILLA

Ím itt vagyon, mondtam, ugyebár, hogy önvéred az, mely ledöntni vágy? *(Gúnnyal.)* De a szelíd Fadilla arról mit se tud, ha férje ellened pártot üt.

COMMODUS

Ne említsd őt, ne hozz haragba, testvérem ő, s megfojtsam ezt is, mint egy szörnyeteg? Nem, ne szólj tovább.

LUCILLA *(a táncosok felé)*

Tovább, tovább, mi az hogy már pihentek? Vígan, urak, Virginia javára, bort nekünk! *(Claudius felkel.)*

COMMODUS

Claudius, hová sietsz, hogyan mered elhagyni ünnepünket?

CLAUDIUS

Bocsáss meg, óh, uram, rosszul vagyok.

COMMODUS

Itt kell maradnod, mert parancsolom. Van mit viszonznod? - úgy, tovább tehát. Bort, bort nekem, előlni benne rémes képzetim; mi boldog akkor az ember, ha hátra nem tekint. De hát hol régi kedvetek, urak? Vígan, barátim, élni, míg lehet!

LUCILLA

A szép Virginia és Marcia javára.

COMMODUS *(félrészegen)*

Igen, igen hát, Marcia javára, most jön eszembe, Claudius, hogy nékem tetszik ő, és kívánom, mindig körömbe legyen, csak ő hibázik barátnéim szép füzérében. Érted? Semmi viszonzás, mától honja e terem leend.

CLAUDIUS

Óh, fölséges úr! Ő testvérem, nem, ez így nem lehet.

COMMODUS

Kell lenni, mondom. Nincs-e erőm, nincs-e hatalmam így?

LUCILLA

Nincs-e jogod? Mi szép egy fejedelemtől, ha szolgálai közül mindkit így észrevesz.

CLAUDIUS

Commodus, hamar eltompult a hízélgéstől kebled, hallj meg mégis engem, és ha ember ezred szikrája ég még a hamu között, tudom, hogy jól ítél. Te nem vagy gonosz, de gyöngé mûszer cudar kezek között, eltévedél csak oly vadon közé, honnan kijönni tán lehetlen is. De hadd meg Marciámat, ölj meg engem és áldni fog e vészletörte szû.

COMMODUS

Lucilla már kimondta, és mondása szent. Szolgák, menjetek! *(Szolgák el.)*

CLAUDIUS

Végre kérek és parancsolok. Commodus, Claudius testvére az, szûnj meg, vagy átkom az egekbe hat! *(Lucillához.)* S te asszony, te megvetésre érdemetlen már, férjed vagyok, a férj fog szólni majd, és nem jöve szó számból még soha, mely azonnal tetté nem leve.

COMMODUS *(felugrik)*

Ne ingerelj tovább, istenemre, akarom s mit akarok, annak lenni kell; az Elyseum édesebb, tudod, ha tiltva vészekén érünk belé. *(Kinn zaj, Perennis jó.)* Mit vonítanak kívül ott felém az éhezõ ebek?

CLAUDIUS

Néped az, mely áldja tetteid és az egekbe szent imát üvölt. Fejedre száll ez, asszony, néked is, és iszonyú lesz akkor átkotok; te a gyöngédebb nemnek tagja vagy, az erénynek békés nemtõje, és egy szörny elkerülne a sivatagon, ha lehellted mérgét érzene. A nép kívánja szent jogát, uram, és a nép imája az egekbe hat. *(El.)*

COMMODUS

Jogait kívánja, és vannak hát a népnek is jogai? Az adózáson kívül?

PERENNIS

Õk úgy hiszik, de ez nem áll, uram.

COMMODUS

Ah, és ha mégis, - Perennis, mit tegyünk? *(Lucilla ki.)*

PERENNIS

Már adtam parancsokat, ledobni néhány liktorok fejét, kik végzék kegyes parancsidat; kiereszti bosszúját a nép a gyáva eszközön.

COMMODUS

S ez egy néhány fõ elég-e oly sok életért? Perennis, segíts, te tetted mindezt. Segíts, mert megfojtlak. *(Kívül a zaj megszûnik.)*

PERENNIS

Ím megszűnt a zaj, fölséges úr! Mi már megmenekedünk.

COMMODUS

Vezess tehát el, én nyugodni megyek. Hah, átkozott nép, lakolj e tettedért, véred fesse nyomorult tunikátokat purpurra, hogy fényben haljatok meg. *(Kint újra zaj.)* Hát újra üvöltének? Perennis, kérik életemet és életem kívül nincs semmim is.

PERENNIS

Ne félj, uram, a nép hasonló egy forgó szélhez, szenvedélye magasra kapja fel, hamar enyészik és porokba hull.

COMMODUS

Vezess tehát el, ordítsatok csak, ordítsatok, császártok nem hall, mert üvöltéstek már elaltatá.

LUCILLA *(belép)*

Közel vagyunk a célhoz, még egy lépés csak s napom előtt, Commodus, leszáll tiéd. Ezernyi szív várja tőlem parancsait s az alkalom is legjobb; ha hontérsz éjjel, a ferdők csarnokán várjon üdvözlétem, és végre is ki gyanakodna rám? A gyilkos előre mérget kap kezemből, s a sír nem nyitja még föl ajtaját. Ha jól sikerül, én vagyok a hős. Igen, igen, mind oly dicsőn megyen. *(Claudius be.)*

CLAUDIUS

Levethetéd-e minden nemesb tulajdonid, melyek a nőt nőé teszik? Jupiter látja szívemet, én tettem, mit tehettem, most rajtatok a sor, és mentül inkább megfeszül a húr, annál sebesbben lő ki majd nyíl, és megismered akkor magad, ha néma sírokon rém manesek kiszívják véredek. *(El. Lucilla nevetve utána. Marciát szolgálak behozzák, Lucius áttör rajtuk, ők hátra vonulnak.)*

LUCIUS

Félre, pórok, a fejedelem teremében kívánok, könyörgő, menni én; ki tiltja meg ezt nekem? Én tisztellem a jó fejedelmet, magára vessen tőlem így, ha fél. Hah, és ő nincsen itt, kikerüli újra törömet. Commodus, jőj elő, Commodus, számadást kér egy alattvalód, te neki számadással tartozol. Itt áll, ki rád bízta boldogságát, mindenét, hogy nyugton alhassék, míg te virrasztasz érte, most kéri tőled szíve birtokát. Nincs válasz, elrezegnek tompa hangjaim, elhal a keserv hangja császári termedben. *(Az ajtókat fessegeti.)* Bezárkózol, örök állnak mindenütt körödben, elbújhatsz-e önérzeted előtt? *(Letérdel.)* Halljátok meg átkomat, istenek, itt esdek ím szent széketek előtt, Commodus vádolója vagyok, a császárt vádolom; mert tudom, előttetek csak gyáva ember ő. Megfoszta atyámtól, anyámtól, elorzta életem végső birtokát, elfosztá szívem, mert Marciám az övé leve. Óh, szakadj le ég, zúzd össze a világot, hogy ily iszonyúk történnek dőréen, enyéssz el mindent, nyugalmat adva így, csak Marciámat vedd fel csillagid közé; mert én ötöt már nem védhetem. *(Ledől, Marcia ráborul.)*

MARCIA

Lucius! Lucius! Óh, istenek! Lucius, óh, ébredj! Ládd, nekem, ládd, sose volt még oly szükségem rád, mint éppen ekkor, és most hagynál el, kedves, engemet?

LUCIUS

Marciám, ah! Hogy eltűnél.

MARCIA

Ő megőrült, és én magam maradtam vigasztaló segély remény hián, kisújtva a vadak martalékokul, nem remélve mit is a jövő borúiban. De megbosszullak, bátyám, kedvesem, s egy nő bosszújától remegjen az utóvilág. Most Lucius, az ég legyen veled, a galamb is védi gyermekét. (El.)

LUCIUS

Egedbe rontok, lefösztöm őtet, nem véd előttem ezernyi őrsereg. - Látlak, látlak, mosolyogsz reám, én tenni kész vagyok. (El.)

MÁSODIK JELENET

(Éj a Capitolium előtt, Maternus.)

MATERNUS

Anyám rab vala, születésemmel öröklém mindenét, és birtoka csak a nyomor vala. A rab fiú első tette gyilkosság vala. Megvetve, kisújtva éltem az emberektől, és szívem, mely őket szeretni volt teremtvé, őket gyűlölni tanulta. Minden egyes embert megveték, mert minden egyes ember engem megvetett, egy imám a hon volt, mely ki nem ereszte karjai közül, egyformán szeretve többi gyermekivel. Az igaztalanságokat, melyeket szenvedék, nem ő sújtá fejemre, de embertársaim. Osztályrészem a nyomoron kívül egy érckebel vala, eltűrni erős fájdalmimat. Megnyugodtam és boldogító honszeretetem keblembé zártam, hagy azt meg ne fertőztesse az emberek badar ítélete. Láttam e világ egész nyomorát, az éhen haló szolgát bilincsisben, s a vérrel hízó átkos zsarnokot mámorban feküdve fényes trónusán. Láttam a hon reményeit egy tengertől hányatott gyöngé sajkán, és gyilkosok vetének kockát szent templomok felett. És nem hívéim többé az isteneket, kik kormányozni mondatnak e világot, kiége minden érzetem, és én benne boldog valék. Megláttam Virginiát, s a szolga szívében egy tűz keletkezett, mely az istenek orzott tulajdonok. A tiszta égen mosolya sugárza felém, mosolya e föld rózsahajnalán, a gyöngé zefír fülembé csak nevét súgá, nevét ordítá a rémes fergeteg, s hol ő vala, ott az ég is létezett, őt álmodám, az álom elrepült s keservem ő vala. Ő volt a csillag, mely vezérelte rózsás utamat, ő volt a csillag, mely ége viharos éjeken törött hajón felett. Ő volt az isten, mely mindenütt él, hol semmi más, mint szűmben a keserv. S ha templomok rideg márványokon könnyt hullajtva térdepeltem én, s imám Virginia vala, ki oly mérhetetlen, mint a mindenség és szolgain én őt sose bírhatom, mert úgy adá a sors, hogy az legyenek. *(Egy kődarabra dől, Commodus jön a ferdő folyosóin, két gyilkos reátör.)*

ELSŐ GYILKOS

Ezt Lucilla küldi, itt üdvözlete.

MÁSODIK GYILKOS

Halj meg, vérengző zsarnok, vétkeid mérője már betelt! *(Commodus megsebesítve leesik.)*

COMMODUS

Hah, átkozottak! Segélyt! Segélyt! Meghalok, Lucilla, ah, ő nem tehette ezt! *(Perennis jó néhány fegyveressel, a gyilkosokkal víva; az egyik megsebesítve elillant, a másik megfogatik.)*

RABLÓ

Mi átkozott eset, óh, bocsánat!

COMMODUS

Órangyalom vagy. De mi hozott e vidékre ily órába tégedet?

PERENNIS

Én Virginiáért jövök, s az istenek így összehoztanak, de hogy vagy, jó uram?

COMMODUS

Érzem, sebem nem halálos, hazamenni még erőm van, emeljete fel. Úgy, már nem vérezek. Járj boldogul, s te áruló, a sasnak körme közt vagy. Előre, férfiak. *(Néhány fegyveressel s a fogollyal el, Perennis az ajtón zörög.)*

PERENNIS

Commodus nevében, ajtót nyissatok. *(Be.)*

MATERNUS *(előlépve)*

Hah, mi lesz ebből? Bent zaj van, asszonyosikoltás, és Commodus nevében a császár őrzni jött-e gyermekét? *(A bezárt ajtót fészíti.)* Istenek, ha vagytok az egekben, segítsetek. Ah, Virginiám, segély! Segély! Segély! De szóm elhal a távol lég között. Hah, nem lehet bemennem, és ezt kell hallanom élve. Segélyt az istenekre, itt is tehát az erősb ügye győzni, a gyenge mindenütt csak eltiport, a fondor ér célú vér utak felett. Virginiám, megígérem neked, a szolga tartja töretlenül szavát, habár megszegi büntetlenül a hatalmas azt. *(Betör.)* Hah, átkozottak! *(Kisvártatva Perennis Virginiát kicipelve el, poroszlói Condiánussal és Maternussal víva ki, végre Julia.)*

JULIA

Hah, ti szolgák! Gyermekem nekem, Virginiám, vagy átkom az egekbe hat. Nincs már reménye tehát az anyának, mert ti nyomor bérért zúztok szíveket. Nem halljátok a természet szavát; bezáródott-e már örökre annak a zsarnoki kebel? Én gyöngé hölgy vagyok, tenni nem tudok s imám egyetlen, mivel még bírok, némán elrezegek. *(Maternus megsebesítve leesik, a poroszlók elvonulnak, Condiánustól követve.)*

MATERNUS

Hah, átkozottak! Ez jól talált.

JULIA

Vigyétek őt, szelíd galambomat, rejtsetek el vad tornyok alá; az anya szíve ott is megtalálja, *(kiordítva:)* zsarnok! - gyermekét. Fel hát, szavam trónodnak fényéhez és hangomtól trónod rengni fog.

MATERNUS

Virginiám! Te érted meghalok, érted szívesen megtörik, jutalmam úgyis itt egy jégkebel; amott megfagyva nyugalmat lelek. Az éltet a természet adá, te tanítál élni életmet, ha odadom érted azt, tulajdonodat pótlom vissza csak. (*Condianus visszatér.*)

CONDIANUS

Elvitték őt a csúf zsoldosok, de ne hidd, Commodus, hogy nyugton bírod őt, édened mámorában ordítom füledbe vétkeket; oly ember vagy, mint embertársaid, a nép az, mely fejévé tön, s a nép lesújtja hajójáról a rossz kormányozóra, mert ő fogadta fel, vezetni tengerén.

MATERNUS

Te úr valál bölcsődbe, átkozott, büntetlenül tépdelve a nép véreinek ősz szakállukat s akkor láttam, mi nyomorult az ember sorsa; de mit beszélek, rab én? Mert atyám is igába görbede s véres arcával szerzte kincseit urának, melyeket ledérül elpazarla az.

JULIA

Óh, azért bír-e hát az ember csak eget, hogy veszte keservet hozzon nékie?

CONDIANUS

Anyám, vár töröm, vigasztalódj, páncélja nem oly erős, hogy rajta át ne hasson. S majd akkor, ha fénye lehull, s meglátja szörnyű önmagát, borzadand, s ez lesz pokla, ha önszive magától fölijed, s szavát lelkének nem tompítja el már a kába zene.

JULIA

Mi haszna, ha már az őszi szél lesorvasztá a rózsza lombjait, nem ébreszti föl a zsarnok vére azt. (*Lucius kilép.*)

LUCIUS

Mi láрма ez? Elorzták kedvesteket, elorzták éltek csillagát, láttam, igen, midőn a sas elrepült galambtokkal, és mondtam a sasnak, hogy repüljön, mert utána a nyíl repül. Elvitték? Ha, ha! Elvitték enyémet is, de szólnom nem szabad, mert császárom tette s néki mind szabad. Ő a törvényt kezébe tartja, maga a törvény felett vagyon, s nem köti a törvény súlya így. Bámuljátok hosszú kardomat? Lássátok, nekem ily hosszú kell ám, mert magasan ül azon sas, melyet le akarok szúrni, és én pedig oly porkicsiny vagyok.

CONDIANUS

Őrült, szegény. Lucius, ismérsz-e engemet?

LUCIUS

Ismertelek, de már ez oly régen volt, még Saturnus aranykora alatt, és tudod, azolta minden elveszett; emlékszem reád, de akkor honfi voltál, most siess tehát, és öld meg a hydrát, mely nézd, nézd, mindjárt lenyel. Lenyel, mondom egy egész hazával, és temetőnk átkos gyomra lesz. Öld meg őt!

CONDIANUS

Így kell egymást viszont látnunk? Ez kegyetlen, s mert kegyetlen, éppen oly való. Ha édes lenne, átálmodnók egy rövid perc alatt.

LUCIUS

Sötét van, Condianus, elborult a nap, s ki nem derül már rózsahajnala. Azért eltűrhető a tél, mert méhében már a tavasz ragyog, de nékem nincs reményem, ez megöl. Gondold meg, keblemből kitépte szívemet és gonosz lehellete az égig felhatott, és elborult az ég, sötét vagyon és ez sötétben eltemetve én.

CONDIANUS

Nem jössz be hozzám nyugodni egy kevéssé s közös keservünk egymást ölje el.

LUCIUS

Nem, nékem nem lehet, kell sietnem a rémet megölni. Ah, oly keserv, ha csak kacagni láttatunk s nincsen ember, felosztani bánatunk.

CONDIANUS

Az ég legyen irgalmas hát velünk.

LUCIUS

Ah, de az ég oly kemény, barátom, ahhoz a por keserve fel nem ér, elhangzik hangja a messze látkörön s a szirt csak az, mely könyörül rajta, visszaadva bánat szózatát. *(Együtt el.)*

MATERNUS

S én nem mozdulhatok helyemről, átkozott eset, de jó, igen jó, a reggel itt talál s innen ordítom fel gyalázatát, itt lássa Róma, császára mily dicső és halálom az ő halála lesz. Mi élvezet. *(Perennis jó katonákkal.)*

PERENNIS

Az egyik gyilkos megsebesítve távozott el, itt kell feküdnie közel. Hej, ki fekszik itt?

MATERNUS

Én.

PERENNIS

Úgy-e, jó madár, megfogánk! Te gyáva, éji lator, te csúf lázadó.

MATERNUS

Semmi azok közül, mit mondasz, nem vagyok.

PERENNIS

Itt van jele, te vakmerő hazug.

MATERNUS

Orgyilkos, mondom, nem vagyok, a vád hazug, nem én, becsületemre.

PERENNIS

Azt megmutatja később a pallos.

MATERNUS

Meglehet. Elég erős vagy hozzá s gazember is elég nagy. Ezt mondja szám, ha fejem lábad porába gördül, s ott sem cserélnék véled, gazkölök, minőt minden szabó szab magának. *(Elvitetik.)*

HARMADIK JELENET

(Terem Pertinaxnál, Pertinax, Claudius, Arrius.)

ARRIUS

A bűn már legfelsőbb lépcsőire hágott, még egy lépés és néki esni kell.

CLAUDIUS

Mire jutánk Rómában! Az kapja a tisztségeket, ki érték legtöbbet fizet, a boldogtalan hazán az kormányoz, s csak az fizet egy hivatalért, ki a hazától tudja kizsarolni kamatostól újra veszteségét.

PERTINAX

Rossz előjelekkel a föld, és az ég tele; nem szokott pedig figyelni egyik sem arra, ha egy nagyobb por, mint a többi társ cserél ez élttel egy enyészetet, ez csak hazáknak veszteket jelentheti. Borzas éj volt tegnap, fenyítve, hogy a gonosztevőket elnyeli; holtak keltek fel a tárt sír öléből, körülbegve a Capitoliumot. És egy sas varjaktól üldözötten, lelketlenül rogyott le városunkba.

ARRIUS

Borzas volt az ég a gonoszoknak, és bögése a jókat elaltatá.

PERTINAX

Nékünk tenni kell, ez így nem maradhat.

ARRIUS

Én kimondtam, mi szívemen vala; most Rómán az istenek könyörüljenek.

CLAUDIUS

Igazad van, Arrius, de haj, még sem lehet elhagyni az udvart, mert féketlenül a bűn uralkodik ott, ha tőlünk félelem nem tartja vissza már.

ARRIUS

Boldog, ki így ki tudja számítani lépteit, de az nem érzi a szent ügy egészét. Én kimondtam, mi szívemen vala, és azért egy hont veszejttem el. De kis ár ez nekem, melyet meggyőződésemmnek szentelék.

CLAUDIUS

Távozzunk, mert ha együtt lelnek, itt mind elveszünk, és vélünk a haza.

ARRIUS

Vajh mi nyomor, ha egyes emberektől függ egy hazának veszte, létele.

PERTINAX

Az istenek vezérljenek tehát, remény a csillag, mely minket vezet, és a hajnal már közel vagy. (*Pompeius, Arrius el.*) Igen, remény a csillag, mely annál inkább fönt sugárzik, mentül borúsabb egünk; remény az élet, és nélküle enyészet mindenünk. A jelen csak egy gyöngyfüzálom, mely a múlt s jövő csókjából ered. Csak addig édes minden, míg esdjük azt s a percig tartó csillagfutás után csak síremléke: gyászos élvezet. (*Cleander jó.*) Miért vagy oly komoly, Cleander?

CLEANDER

Ah atyám, egy nehéz bánat sorvasztja szívem érzetét. Maternus - de nem, ez nem lehet. Miért is búsanálak, csak egy badar ötlet ez.

PERTINAX

Maternus, mit akartál róla szólani? Kérlek, kívánom, mondd csak el, fiam.

CLEANDER

Nem, nem, atyám! Ő reményed vala, úgy szerettük őt és oly erényesnek mutatta magát és ő erényes is bizony, egy szót se többet, szívem súgja, bár minden ellene mutat.

PERTINAX

Az istenekre, szólj hát, Cleander!

CLEANDER

Ládd, tedd, atyám, meg gyermekednek első kérését és ne kívánj többet szólnom; ő bizony nem oly gonosz, minőnek mondja az egész világ.

PERTINAX

Én mint atyád, kérem és kívánom, szólj mindent, én készen vagyok hallani, bár legmélyebb poklomat, de így a kétség sorvasztóbb, mint a napvilágon hullott eső.

CLEANDER

Vajmi nehéz kötelesség egy testvérnek szólni vére ellen. De kívánod, ám legyen, csak hirtelen ne ítélj.

PERTINAX

Szólj, szólj, hamar!

CLEANDER

Emlékszel, úgy-e, midőn Maternus azt mondá, hogy ő maga fog fejére díszet szerezni? Szép cél, de eszközét rosszul választá meg. Egy jó atyának megveti kegyét, szavának állva, de ah, szívem török. - A szenátus és Lucilla nevében, kinek béreltje volt, orozva kívánta megölni Commodust, ezt mondja a világ s ezernyi küljel. Én nem mondom ezt.

PERTINAX

Hallgass, hallgass, ne szólj, valóban. Ő nem tevő ezt, becsülete nem engedé neki. Cleander, óh, te vélem egy kegyetlen tréfát üesz. De mondd, hogy tréfálsz és megbocsájt atyád. Az istenekre, Cleander, szólj hamar.

CLEANDER

Kívánom, tréfa lenne, jó atyám, hisz ő oly jó volt, oly szerény, és mérhetetlen dicsvágya másik mérlegében erényivel föl nem ért talán.

PERTINAX

Dicsvágya! Óh, valóban e Charybdis mily számtalan áldozatot nyelt le már. Cleander, s tudod valóban, hogy e hír igaz? Óh, ne szólj, a nyelv hízelgve nézné az atyát, arcod mutatja, te eleget tudsz. Átkozott hát a gonosztevő, örökre és visszavonhatlanul, kisújtva vesszen embertársától; ne vesszen, éljen nyomorok között, hogy egy barátja volna a halál s ez egy barátja is elhagyja őt. Oly mértékben legyen megátkozott, minő mértékben irántam rossz vala. Most, Cleander, te vagy csak egy fiam. Két fia volt a boldog atyának, mint két nemtő leküldve a mennyekből, vigasztalásul zordon utakon. Két hajtás az agg csernek odvas gyökerén s az egy lefoszla tőlem, egyik mankóm a mélybe hulla le. Ah, ily keservet elélni éle hát át ez agg szív súlyos éveket, hogy görbülve alattuk megtörjön végső napja borújain. *(El.)*

CLEANDER

Bátyám, Isten veled, már jó úton vagy, és te, atyám, majd véled számolunk.

NEGYEDIK JELENET

(Egy földalatti bolt, keresztény gyülekezet. Julia. Egy ének véghangjai zengnek el.)

JULIA

Most érzem erősnek újra magam, s az égi ír enyhíti kínomat. Most újra dacolhatok sorsom viharfedezte tengere halált üvöltő mord zajgásinak. Mit elveszték, az földi kincs vala, csak kába fény, mely visszasugárzik az égi kegyből szívárvány gyanánt ez emberlakta föld borúiról; de megmaradt szívemben a remény, meglátni őket, kikért szívem dobog ott, hol nem perceg már mulékonyul e pornak élte, és magasra száll. Ott, hol nem tépi már a zsarnok el a gyöngye hölgynek egyetlen birtokát.

AGG

Hála tehát az égi szent atyának, ki ha minden utunkba elhagyott, ha elhagyatva keserg kijátszott érzetünk, mely csalatkozott embertársiban s a pusztaságok zarándokaként enyhet nem talál a forró ég alatt, csak egyedül ő vesz fel karjaiba s felejtjük az atyai házban utunk keservét, mely kívül zsarolt.

JULIA

Óh, és mégis engedheti atyánk a zsarnokot fényes körében hazák sírjok felett ízlelni a bűn szerezte kéjeket.

AGG

Ne vakítson el a dőre fény, leányom, szerencsésnek hágy lenni az égi isten; de nem ki szerencsés, boldog is azért. Az lehet csak boldog, ki szívében hordja az üdvöt, s másoktól nem lesi; vakít a fény, ámde megette a szív téte még fel nem virrad. Egy kígyó mardossa a páncélos keblet is, s e kígyót megölni, gyöngé még a por. Kopasz falak környeznyek és körönkben csak a nyomor vigyorgja szent imánkat, és szűnkbe mégis az égnek üdvé van, holott ezernyi fény virrasztja termet, melyben a purpur vérrel festetett, a kajánság zord réme dühöng s üröm pohárrá változtatja az istenek ambrosiájokat.

JULIA

Dicsőn beszélsz, agg. Volt nekem egy leányom, dicső leányom életem telén. Egy bimbaja volt a vén gerébnek, ő volt az élet keblem érzetén, és én az éltet úgy szerettem benne; mert ez élet egyetlenem vala. Benne láttam újulni hajnalom, benne teljesülni legmerészebb reményeimnek reptit. És galambom a kánya elvivé; elorzták ők éltet tavaszát, nekem a tél maradt, s a tél előtt lesorvad a virág. Én egyedül álltam kisújtva és letörötten, mint égő hajó a tenger habjain, csapkodva feléje nem oltják el tüztét, míg örökre örvényekben lelik. És felkiálttam a nehéz borúban, vigasztalóm sehol se volt nekem, s visszarezegtek tompa kínjaim, s örültem, ha senki sem zavart. De most az ég malasztja szállt le hozzám, és én remélni megtanultam egy jövőben, mit a jelen nem ad. Nem félelem taníta szeretni szent atyámat, mint ősi istenimnek véres oltárukat. Ő kegy által ismerteté magát velem meg, ő kegy egészen és kegy parancsa is.

AGG

Kegy parancsa s mi gyermeki vagyunk, egész világ egyforma gyermek. Ő mindki szívében önté az üdvét; de kevés tudja észlelni azt. Holt testekből alkotnak szent oltárokat, lépcsőt az égre, halált orozva adnak életért, és az éltet nem ők adák nekik. Ezek eltévedt eszetvesztettek, kikért könyörgni, átkozni nem lehet; nem tudják ők, hogy élet az égi parancs, hogy embertárs az, kit leöltének. Hogy szeretni teremtvék minden emberek és szerelmek az isteni parancs. Nem tudják, hogy nem holttemrakás visz az öröki valóságba, mert már magába csak enyész az. Nem tudják, hogy nem távol honokon, csatás mezőkben kell keresnünk az eget, de önszívünkben. (*Lucius jó.*)

LUCIUS

Ti emberek, hej! Nincsen senki itt már, halandót hát sehol sem lelek, felfalták-e már egymást mind, hívva a rokon szű vérével? Sötét ború van itt, sötét, mint szívem gyászos érzete, de itt ebek, vadak tanyáznak, itt ember nem lehet? Hogy lenne ember lesülyedve így? Miért bújna föld alá a nap sugáritól? Mi vén kopó vagy te, vagy embernek nevez az esztelen elmés állat? Szakállad ősz, mutatja, még gyermek vagy, még meg nem értél a véghatárnak, mely a sír.

AGG

Szerencsétlen, mi emberek vagyunk.

LUCIUS

Mit mondasz, szerencsétlen? Jól kitaláltad, mától te lésszesz istenem. Te jobb isten leszesz, mint régi istenem volt, az még nem is tudá, hogy boldogtalan vagyok. Szép egekbe lakott, s nem volt gondja e por föld picinke emberire. Miféle emberek vagytok tehát, hogy a föld alá bujtok? Nem elég tágas-e e világ? Vagy úgy, néktek sincsen e tágas világon egy szűk hazátok, melyben leljetek egy oly hosszú földet, mint magatok, hogy abba sírt vésve leljetek megelégedést? Mindeneteket elrablá a zsarnok? Óh, ő itt is megtalál. Elorzá szíveteket kebletekből, hogy ne legyetek nála jobbak, és azért oly sok szívtelen ember él. De csak bújjatok még mélyebben a földbe aztán, és ott ő se fog bántani, csak szolgálai csipdesendnek, a férgek. Hajtsátok őket el, hisz ott nem félhettek mesterek láncítól.

AGG

Keresztények vagyunk s az álmos nép utálja a korán felkelő napot, és elbújánk a setétbe, hol világít az igazság napja, melyet hátrálni zsarnoknak lehet, elojtani a szívekbe soha.

LUCIUS

Keresztények vagytok, úgy jól jövök; azt hallottam, hogy hitetekben enyhet talál minden tört kebel, én írt könyörgöm keblemre, mely kiholt, hogy ott teremjen egynehány virág; én hinni fogom isteneket, bárki légyen, csak adjatok szívemre írt nekem. Igen, sötétben minden oly üres, mint szívem, s az egykoron reménybe oly dús vala; de nappal látszik, hogy sötét vagyok. Nincs semmim, semmim, és hittem egykor az emberekbe, és istenembe akkor nem hívék, mert oly jó dolgom volt, hogy nem láttam az imádság gyászos mézeit; most az emberek mind megcsaltanak, nem akadt semmim, mint szent istenem, s az, kit előbb megveték, nem hallja most imádságomat.

AGG

Szegény, mi sok vész hozhatott ennyire.

LUCIUS

De nem panaszlom kínom az embereknek, az emberek nevetnek engemet. A kő könyörölete-sebb, mert végighallgat és visszaadja keservem hangjait.

AGG

Mennyi évnek súlyos átka rághat egy nemes termen, míg porokba dül, s egy toronynak romja gyászosabb, mint a kis gunyhó, melyet a kor bedült.

LUCIUS

Sokat kiálltam, többet, mint kiállhat emberi kebel, s az ég elvette elmém világát; most sötét, nehéz sötét vagyok. Én elveszejttem mindent e világon, mit egy halandónak veszteni lehet, még többet is, elveszttem üdvömet. Egy lányt, egy deli hölgyet, kit szereték; ő oly lény volt, minőt akkor adának nekünk az istenek, midőn e földről az Elyseumot elvivék. S e kárpótlás oly dicső volt. De hát, hitetek vigasztalását!

AGG

Néked vigasztalás hitünkben nincs. Egyetlened a sírbolt hőse csak.

LUCIUS

Úgy? Köszönöm. Nékem tehát reményem már sehol? Isten véletek. Halni, Lucius. Igen, igen, így hívtak egykor, de most már a régi nem vagyok. Nincs semmim is, csak a halál. *(El.)*

(A kárpit lefordul.)

HARMADIK FELVONÁS

NÉPÁTOK

ELSŐ JELENET

(Commodus terme előtt, a keresztények csoportozatokban vonulnak el, egyes akkordokat énekelve, - a nép a kapukat ostromolja és zajg.)

NÉP

Kenyeret, Commodus! Kenyeret nekünk!

NÉHÁNY

Itt vannak az istentelenek, a döghalál reájuk.

KERESZTÉNYEK

Átok, átok!

NÉP

Ők hozták ránk a vészt, öljétek le mind. Nem halljátok, hogy átkozódnak?

KERESZTÉNYEK

Átok, átok! *(Elvonulnak, kövekkel hajigálva.)*

NÉP

Kenyeret, Commodus! Vért, vért, halált! *(A keresztények ismét jönnek.)*

ELSŐ KERESZTÉNY

Öljetek le és megmenekszünk igátok alól. Egy hosszú útról csak édes honunkba térünk vissza. Nem érzitek-e az átkot, mely várostokon fekszik? Az égnek átka ez. Nem látjátok-e, az emberek mint kerülik egymást vérengző vadakként, benne a döghalál csírája van. Nem látjátok-e véretekét éhhel elhalni és megmentésére nem adhattok néki egy darab száraz kenyeret, míg ott fent a kéj és gyönyör bősége ural. Átok!

NÉHÁNY

Valót beszél a hitetlen.

NÉP

Commodus, vért vérért! - Commodus, kenyeret! *(A nép dühe pontról-pontra nő.)*

KERESZTÉNYEK

Nem látjátok-e az elpusztult templomok csarnokait, melyekben a halál illatozik felétek, s ki sem megy beléjük, imádni istenét, mert mindki jobb szereti életét. Mi nekünk nincsenek elpusztítva templomink, mert templomunk a természet kebele, mely sosem hal ki. Nem félünk meghalni,

mert életünk a halál; nem esünk kétségbe, mert reményünk végtelen, mint a nagy istenség. Emberek! Lehúny a nap, hogy dicsőbb fénybe ragyoghasson újra; legyetek egyetértő testvéreké, és a szabadság szent napja deríti fel borús lelkeiteket. Átok, átok! *(A keresztények el.)*

LUCIUS *(előlépve)*

Mi ez? Aha! Meg akarnak dicső munkámban előzni, de abból nem lesz semmi, semmi, mondom. Én ölöm meg őt. Emberek, mit tett nektek, hogy meg akarjátok fojtani őt? Nem feleltek. Vagy szégyenlitek megvallani, látva engemet, kitől egy üdvöt orza el, és fejedelemtől ezt is békén viselem. *(A nép legnagyobb dühvel ordít, a zene még vidámabban hangzik a teremből.)* Mi ez? Vagy úgy? Igen, a nép keservének visszhangja ez - - - De mit keserg a nép? Hej, apák! Azért keseregtek-e, hogy fiatalok nyomorultan kileheli lelkét, hogy nők elraboltatott a fejedelemtől, és testvérték vére mindennap veresre festi az áldozó napot, mely elfordul gyalázatotoktól? Kacagjatok inkább, gyermekek nem lesz rab, magatok öljétek le őket. Nejeitekkel kedveskedtek uratoknak, ti jó jobbágyok vagytok. S ha pedig testvéretek meghal, nagyobb lesz osztályrészetek. Ha! ha! ha! Commodus vigadj, néped csinál csak éjjeli zenét. *(A nép betör a kapun, Julia előrohan.)*

JULIA

Zsarnok! Gyermeke! Szerette gyermeke! Elérkezett a bosszú napja, most üvöltöm füledbe vétkeidet s a koldus anya előtt a porba hullj! *(Lerogy.)*

LUCIUS

Hallod! Hallod, jó anya, az ég üvölti, hogy szavad igaz. Jer hát velem a vérlakomára! *(Felemeli.)*

ARRIUS *(fellépve)*

Eltaszítád testvéredet magadtól, Commodus, élted szebb korányán s a testvér eltávozott, mert nem vala szükséged reá; de most, midőn üvölt a fergeteg fejed felett, s elhagyatva hasztalan fordulsz ál-barátid felé, kik gyöngé fűszálak gyanánt elenyésztek az első fagyos éjen, előlép az eltaszított testvér, megmentni, vagy elesni veled. Most tenni kell, a szó csak dőre hang, és elrepül, mint álbarátjaid. - Ah ég! Fiam, fiam, és ezt is ő tevé! Ő és segítsem őt - -

LUCIUS

Anyám valál, tudom, jó, dicső anyám! Kebled oly édes nyugvó helyet adott, hogy homlokom a fergetegből hányt sajkán megizzada, de már ez elmúlt, ezen asszony gyermekét keresi, én anyámat, gyermeke leszek, - ő szeretni fog, mert tudja, mit tesz szerencsétlennek lenni. Te menj csak, intsd a cethalat, hogy kiszárad a tenger, én meg nem fülök, próbáltan könnyeimmel.

ARRIUS

Óh, ég, mi nehéz ítéleted! Óh, szakadj meg, szív, vedd, Isten, el elmém világát, - én nem tudom, mitévő legyek? *(A nép zajgása hallik.)* Bátyám, fiam, az ég őrizzen titeket! *(Elrohan.)*

LUCIUS

Menjünk mi is, mert későn jövünk a lakomához. *(Juliát elhurcolja.)*

MÁSODIK JELENET

*(Díszterem, lakoma, zene, olykor a zendülés és ostrom hallatik.
Arrius, Commodus, Claudius, Marcia, vendégek.)*

COMMODUS

Ide, kedves Marciám! Ide tölts bort nekem, kezeidből kétszer oly édes lesz az. *(Perennis jó.)*

MARCIA

S te ihatsz, míg kint a nép dühöng, átkokat bocsájtva feléd?

COMMODUS

Dühöngjék! A brit ebek kezdék a lázadást, de elhalnak hangjaik a csarnokokon, míg hozzám beérnek. *(Lucilla jó.)* Kedves, Lucillám, ugyebár szeretsz? Sajnálsz, hogy megsebesíteték?

LUCILLA

S te kérdezheted ezt? Midőn tudod, hogy éltem benned él!

COMMODUS

Úgy? Hiszem, igen, hiszem, Lucilla! És hinni van okom. De mit sápuasz el így? Mi bajod?

LUCILLA

Búsít, hogy szeretetemen bár egy percig is kétkedel. Lenne csak alkalmam, bebizonyítani azt?

COMMODUS

Lesz. Tán ma még lesz alkalmad, édesem. Nem kétlem a tündöklő sikert. De ne többet erről. - Marciám, önts többet, el kell hajtanom emlékimet. Oly komoly álmaim és ötletim vannak hosszú éjeken. Perennis, mit jelent ez? Azt álmodám, hogy koronám nagyra nőtt, mint egy világ, én pedig gyöngé ember maradtam, és súlya elnyomott, segínyt kiálttam, körülnéztem s láttam, hogy a barátimnak vélt alakok csak ennen árnyaim valának, melyek napommal elenyésztek. S oly sötétén mosolyga rám atyám vérszellem, és én felébredék. Oly komolyan, oly reszketve. - Bort!

PERENNIS

Álom, dőre agyrém, boldog leszesz, uram.

COMMODUS

Azt tartod? És te, Marciám?

MARCIA

Ez álom egy nagy fejedelmet jelent, kit elkábít az őt környező fény s kit agyonnyom koronája súlya, ha nem Hercules -

COMMODUS

Mától Herculesnek nevez ki mindki, ha nem pártütő!

MIND

Éljen Hercules, az Isten! (*Fadilla berohan.*)

ARRIUS

Hah, s ti még vigadtok? Átkozott mámor és dőre fény között, míg kint felétek üvölt a nép áldása! Lakomátok zenéjével akarjátok-e előlni azt? Fel, Commodus, ébredjen jobb részed! Hajtsd el ez álnok barátokat! Térj meg! S az árva nép újra atyának fogad. Most tenni kell, férfiak; kik osztják meg velünk a vészt? (*E szókra mind hátravonulnak, kivéve Arriust és Claudiust, Marcia az asztalnál marad.*) Phuj, háromszoros szégyen fejetekre, rút ebek, még gyomrotokban Commodus bora, még ajkatokon a néki kiáltott éljen, vállatokon a tőle nyert palást, s így elhagyjátok őt, átkozott pártütők! Így elveszénk.

COMMODUS

Fadilla, az istenekre, ne mondd ezt, halálotat kívánja hát a nép? Szörnyű! Én meghalok, meghalok és nincsen segéd. Én rossz valék, igen rossz, nem hittem az Isten és emberekbe. Bánom mindezt, megjavulok, megjavulok, csak most ez egyszer mentsetek meg istenim! Lucilla! Perennis! Ti vezettetek mindezekre, segítetek! - El, el, szemem előtt, mondom, nem láthatlak, csúf ördögök. (*Az udvaroncokat karddal kergeti.*) Perennis! Lucilla! Adj tanácsot! Az istenekre el ne hagyjátok! Halljátok a népet? Jó már! Megöl, én meghalok, - segély! segély!

PERENNIS

Ha! ha! ha! Vessz, átkozott, napod hanyatlik és enyém derül.

ARRIUS

Föl, császárom. Javulásod új erőt önt belénk.

CLAUDIUS

Mi a sírig érted harcolunk.

PERENNIS

Mind késő már ez, ti mind elvesztetek. (*Az ablakon ki.*) Hallunk, Róma! És az ajtó fölnyilik előtted. Vigyétek! Öljétek le az áruló császárt, mi kezetekbe adjuk őt. (*Az ajtó felé megy többekkel.*)

LUCILLA

Kövesd, Commodus, Perennis tanácsát első zendüléskor, és mind megmenekvénk!

COMMODUS (*Perennist leszúrva*)

Akaratunk eszközét küldjük a pokolba, és a nép meglegszik, úgy-e? Ha, ha, ha! Magadra mondtad az ítéletet. Vessétek le tetemét a népnek. (*Megtörténik, a nép lecsendesül.*) Éhes farkasok, itt lakjatok jól!

ARRIUS

Lecsendesült a vész, az ég veled! És újra jönnöm már ne kelljen!

COMMODUS

Maradj, Fadilla! Lásd, én neked oly sokkal tartozom. És ti, ebek, gaz kölykök! Semmire való fáttyak! El szemem elől, el, mondom, vagy egymás után mind megfojtalak, s kiteszlek mutatványul az emberiség dacára, hogy emberek valátok. *(Mind elszietnek.)*

LUCILLA

Most ketten leszünk, Commodus, kik a gondos anyaként szeretve őrzeni fogunk!

COMMODUS

Ketten, Lucilla? Ketten! S ezért sápuult el arcod? Héj, örök, örök, be a vádlottakkal. Hah, átkozott, sima vipera, tagadd tettedet; hisz gyalázatos arcod nem pirul! *(Maternus, őrség; Lucilla egy székre dül.)*

ELSŐ ŐR

Az egyik gyilkos szörnyű fájdalmak között kiadta lelkét, megmérgezés jeleit adá, és végszava Lucillát átkozá.

COMMODUS

Elég! Akkor akartalak eltiporni, kígyó, midőn legjobban hízelegsz. El véle a halálra. Néki veszni kell.

LUCILLA

Ah istenek, ha vagytok az egekben! Könyörület, csak ezt ne, óh, csak ezt ne! Meghalni és enyészni, örökre elenyészni, iszonyú! Átok reátok, pestis szálljon kebletekbe. *(Elhurcoltatik.)* Férjem a bűnös, ő beszélt rá!

COMMODUS

El, el, férjével is! A férj egyet érte nejével, el, mondom, a felségsértő díja halál! És borzadjon Róma, ha fohászira a néma sír felel.

CLAUDIUS

Ártatlanul! De bátran várom a halált. Hazám, én osztom sírodat; dicső e nagy temetkezés. Marciám, el, el nyakam közül. Szébb viszontlátna, hol porba hull a zsarnok ékszere, a por s te, győzelemben dicsőülni fogsz. Marciám - az istenek veled! *(Elvitetik.)*

MARCIA

Bátyám, követlek nemsokára, szívem keservén megtörik. Commodus, a testvér is tudott ám a cselszövényről, vitess tömlöcbe, ölj meg engem is.

COMMODUS

Te maradsz, önts bort, szép Marciám!

MARCIA

Hah! Hát már annyi könyörület sincs szívedbe, hogy egy kegyes halálcsapást adj törött szívemre? Halált, kárhózatot szívj magadba, és mindazon átkokat, melyeket kiszórtál gyermekid között e borból, fejdelem!

COMMODUS

Szépséged nől haragodban, még így nem láttalak!

MARCIA

Alávaló! Hogy szépnek kelle lennem! *(El.)*

ARRIUS

Látom, hogy itt felesleges vagyok! Nincs semmim hátra, mint könnyezni a vészek napjain. *(El.)*

ARRIUS

Commodus! Engedj néhány szót szólanom, s ez végszavam lesz. Te gyöngye vagy a pillanat benyomásának ellenállni. Te nem vagy oly rossz, mint tetteid, de nem látod azon kör cudarságát, mely vezet; nem látjuk a léget, melyet beszívunk, de látja az, ki távol áll. Tudom én, hogy ők kegyetlenségidet rideg jogszeretetnek, pazarlásodat bőkezűségnek, büszkeségedet nemes önérzetnek nevezik. Óh, hol is lenne bűn, melyre nem lehetne némi erénymázatot kenni? Hajlékony vala szíved, és ők avval egy hon szent reményét a vétek posványába ölék, hegy ők húzassák a hasznat; míg a gyalázat rajtad marad. És a haza java néhány semmire való játszó labdája lőn. Ezt kötelességem volt mondani, e szent kötelességet az istenek adák, mely rajtad, te gyáva kényúr, megtörik! De én ezért túl nem számolok.

COMMODUS

Hah! Ne tovább, cudar. Elmúltak az idők, hol mesterem valál! El a lázadóval! Fogjátok be száját, el, el! *(Arrius elcipelgetik.)*

MATERNUS

Meddig várjam még, kegyes halál, ítéletedet?

COMMODUS

Vigyétek őt el. A tett bizonyos, a seb elég tanu, el, el vele!

MATERNUS

Köszönöm, hogy tovább várni nem hagysz. *(El.)*

COMMODUS

Be a többivel, Lucilla, Fadilla, Arrius, Claudius, mind elhagytatok, kisújtva állok, dühöngve önmagamban, ha már kiirtám ősi fészkeket. De jól van, megmutatom, hogy önállólag is dacolok az egész világnak. Dacolnom kell, ölnöm, vérengzenem, hogy holtommal ne enyésszen el nevem is, mely egyetlen szerető kebelbe nem fog visszhangra találni. Vérrrel kell öntöznöm sírvirágimat, melyeket nem éleszt egyetlen könny se. Én semmivel se tartozom a világnak, minden mosolyt, minden ölelést megfizetek, s a vásárlott leány-szerelem oly hideg, oly kéj nélküli. S hát én szeressem a világot, mely utál és én szeressek, ha mindki gyűlöl? Nem, nekem átkozott sorsom dühöngni és végre enyészni.

CLEANDER *(belépve)*

Bocsáss meg, Isten, Hercules! Hogy egy por mer színed elé lépni. De nagy felfedezendő titkaim vannak, melyektől egy hon java függ.

COMMODUS

Beszélj!

CLEANDER

Pertinax, felséges úr, kinek rabszolgája vagyok, több társival élted ellen összeesküdött, nékem hallgatnom kellett volna. Ah, de fejdelmem és hazám javát, uramnál többre becsültem. Elvégezém.

COMMODUS

Szolga, ha nem beszélsz valót!

CLEANDER

Úgy örökre verjenek meg Róma isteni, jutalmam uramtól most úgyis a halál lesz, de ám legyen, a te javadért, nagy császár, ezt is elszenvedem.

COMMODUS

Összeesküvének ők is tehát, jó! Esküdjetek csak mind! Egész világ esküdjön, én kacaglak! *(Zaj.)* Mi ez? Consult kívántok! Ám legyen, Cleander a pór lett consul. - Most, örök el, Pertinaxot kötözve hozzátok elémbé, esküdjön össze akkor és csörgesse láncait, míg én trónomról lenézek és kacagom, ha ha! - Menj, Cleander, egy szót se többet, később jőj újra. *(Cleander el, Condiánus, Virginia, őrség jő.)*

CONDIANUS

Azt merték uram, hazudni bérszolgáid, hogy parancsodra tépetének ki a békés polgárok fészkeikből. De én azt nem hívém, s amint látom, meg is büntetéd már a vakmerő rablót, Perennist.

COMMODUS

Igen, igen, de hogyan mertél kardot vonni te is embereim ellen, ez büntetést érdemel! - S te szép Virginia, mert így kezemre játsz a sorsom, nálam maradsz. Hisz mi már ismerjük egymást, ne oly visszatartólag, kedvesem.

CONDIANUS

Nem, császár, ő nálad nem marad! Az istenekre, e szégyenfoltot magán nem szenvedí Quintiliána! Vagy ennyi történhetik már, nagy istenek! És ti nem sújtjátok e világra villámjaitokat!

COMMODUS

S ha mégis történnék? Ha a jog az erősbhöz hajlana?

CONDIANUS

Akkor átkom felijesztené népedet álmából, és addig ordítanék, míg dermedve lerázná vállaidról trónod súlyát.

COMMODUS

S ha átkod puszta falak közt halna el, és nem hallaná azt, csak a sziszegő kígyó és a lapos béka? Mit akkor?

CONDIANUS

Akkor szívedbe ébredne fel egy szózat, halálos ágyadon, mely poklot gyújtana kebled éjjelén, s ha akkor magadra hagynálak, véres bosszúm be lenne telve.

COMMODUS

Fölségesen beszélsz. És te, szelíd, kis gerlicém, te sírsz? Haragszol, hogy imádlak? Haragszik-e a nap, ha ezernyi virág tőle nyer életet? - Vagy nem ismérsz?

VIRGINIA

Átkom reád, áruló! Óh, ismérlek! Adták volna az istenek, hogy nem ismertelek volna. - Házunkba csúsztál, s az elhagyott bajnokon könyörültek szíveink, te édes szavakkal akarád a gyöngé hölgyeket elkábítani, kik nem ismerve a külvilág álnok fényű örvényeit, mindenik szívben önérzetiket keresék, kiknek érzetek nyitva állt, gyanútlanul mindkinek, mert a rózsabokor alatt nem tudák a kígyót tenyészni. - S mindezt lerontva Laresink oltárait, melyeket együtt libáltunk isteninknek, kivonsz boldog családi körünkből. Óh, szégyeneld magad, nagy császár! Alattvaló asszonyiddal viselsz háborút, míg hazád ellenségei békén nyugosznak!

COMMODUS

Hah, vakmerő! Vigyétek őt a legmélyebb tömlöcbe, honnan a könyörülő zefir se viszi sóhajit a külvilág felé! El, el vele! (*Marcia belép.*)

MARCIA

Mi ez újra? Jer, jó leányka! Jőj keblemhez, innen csak a halál ragadjon el. Istenimre, Commodus! Ne merd őt bántani! Szégyeneld magad, még nem elég hullt-e áldozatul lábaidnál? Ne remegj, leányka, én védelek!

CONDIANUS

Óh, Virginiám! Így meghalnom kétszeres halál! Én kész vagyok arra - nékem élnem vagy halnom egy! De te! De te! Védtelen galamb a sas körmei között!

VIRGINIA

Óh, bátya, én erős vagyok! Találtam a fergetegben is egy szívet, mely osztja sorsomat. És adott a természet a gyöngé hölgynek is fegyvereket, erőt, védeni magát. Elorzhatja mindeinket a durva erőszak, és még akkor is megmarad egyetlen hű barátunk, a nyugtadó halál.

NEGYEDIK FELVONÁS

ISTENÍTÉLET

ELSŐ JELENET

(Cirkusz, gladiátorok).

ELSŐ GLADIÁTOR

Szép volt nézni, társ, midőn Claudiusra rohant az éhes oroszlán, hogy felállt hajaszála annak, ki látta, nyugodtan várta Claudius s kitepte nyelvét a porba dobva a szörnynek, hogy felhabzott a föld.

MÁSODIK GLADIÁTOR

S a nép nem volt meglegedve, kérte halálát?

ELSŐ GLADIÁTOR

A nép néma volt s aggódva Commodusra mereszté szemeit.

MÁSODIK GLADIÁTOR

És Commodus?

ELSŐ GLADIÁTOR

Halált inte - és morgott a nép; már pedig ez ritka, hogy a nép morogjon, ha mulatságára legjobb barátjának kéne veszni bár. Egy tigrist eresztének reája. S a tigris nem bír az oroszlán nagy lelkével, az oldalról vérez, nem elől támad meg.

ELSŐ GLADIÁTOR

És ennek körmei között kiadta nagy lelkét a jó Claudius, még halva is fogai közt tartva erősen a szörnynek lábát, hogy az nehezen tudta lerázni magáról.

MÁSODIK GLADIÁTOR

És Commodus?

ELSŐ GLADIÁTOR

Kacagott. - Ma újra ő fog vívni.

HARMADIK GLADIÁTOR

Valjon kit néz ki áldozatjául? Mert ellenének ólomfegyvert ad védeni magát. Gyakran ólomfegyvert ad a bűnös ellenének, ha hatalmas, és győzelme mégis győzelem. Így tesznek a népekkel is, ólomfegyvert adnak kezekbe.

MÁSODIK GLADIÁTOR

Jószívűségből adja, hogy annál bizonyosabban részesítse kegyes döfésében.

HARMADIK GLADIÁTOR

És mikor a két Condianusnak csapott le feje -

ELSŐ GLADIÁTOR

Az a tömlöcbe történt, nem merte világosan tétetni ezt a császár, mert félt, hogy meg találná látni, tette mily rút.

MÁSODIK GLADIÁTOR

A nép szerette őket, azt félté ő.

HARMADIK GLADIÁTOR

Már 734-szer vívott Commodus, mint secutor, s az elvérzett retiator ólomfegyverével háladatból csókolta a lába porát, midőn szíve vére folyt.

ELSŐ GLADIÁTOR

Minden retiariusnak különös kegyelem, ha egy császár keze alatt esik el.

MÁSODIK GLADIÁTOR

Dicső kegyelem egy fejedelemtől, de nem igen vágyom reája.

HARMADIK GLADIÁTOR

S emlékeire mégis mindenütt Herculest irat, úgy neveztetí magát.

MÁSODIK GLADIÁTOR

Azt teheti, ő a császár. Ki mond ellen neki, ki nem akarja megzavartatni a fő s nyak egyezését.

ELSŐ GLADIÁTOR

Igaz, hisz ő őre az igazságnak s így nincs alatta.

MÁSODIK GLADIÁTOR

Néki ólomfegyverű ellent is legyőzni rény, - mert ő a császár!! (*Lucius jó.*)

LUCIUS

Emberek, emberek! - Ha emberek vagytok!

ELSŐ GLADIÁTOR

Miféle jómadár ez? Ugyan furcsán néz ki.

LUCIUS

Commodus vívni fog, hej, igen vagy igen? - Feleljetek hát és kérlek benneteket, ha van bennetek emberi érzet - vegyetek be társnak. Én Commodussal vívni akarok - nékem véle kell vívnom, emberek! Lássátok, könyörüljetek rajtam, szegényen - én nem kívánok semmi díjt, díjam a tiétek legyen. - Csak egyszer vívnom hagyjatok.

MÁSODIK GLADIÁTOR

Te nekem nem tetszel, ember. Te jobban kitalálnád őt kérdezni, mint néki felelni kedve van reá. Te nem vívhatsz vele.

LUCIUS

Ah, emberek, lássátok, én kerestem könyörületet a fény termekben, hatalmas urak között. Mindenütt kítaszítanak, mint az ebet. Kilöktek, én könyörületet sehol sem lelek. Most a gladiátorok közé jöttem, keresni embert, - és embert itt sem lelek.

ELSŐ GLADIÁTOR

Szegény, én szánom őt. Hagyjuk vívni, mit tehet ólomfegyverével?

LUCIUS

Én vívni fogok. Óh, üdv, óh, életem, óh! De hát már ily alacsony alakba költözött a rény? Igen, emlékezem, midőn még Luciusnak hívtak, és atyám a rény volt, és anyám is az vala és mutatták magukat az embereknek, felkiáltottak azok, le a fényruhával, kolduskabátot nyakatokra, rény - és a vétek kacagott trónján, és én, én nem tudom, mit tevék. Csak azt tudom, hogy leestem az égből, és egy nehéz szírt, melyt az emberiség szívének nevezett az ördög, betörtem fejemet, - azólta szüntelen fáj, jó emberek nekem!! *(Kürt.)*

ELSŐ GLADIÁTOR

Csitt, jó a nép. Helyre, helyre mind. *(Eltávoznak, Lucius félre a sorompók mellé áll, a nép elfoglalja helyét, Pertinax jó.)*

PERTINAX

El kelle tagadnom elmém világát, el azt, mi az embert emberré teszi, - nyomor éltem feltartásáért. Eltitkolám éltem tüzeit, melyet az ég gyújtja elménkbe. Óh, Commodus, te hoztál ennyire. Egy éltet vásároltam meg avval, egy nyomor éltet, mi éltünknek egyetlen célja csak. De ne legyen hasztalan ily áron kiváltva életem, meg kell mutatnom, hogy megérdemlé éltem, hogy élet legyen. De föl álarcommal, rejtezz el az undok arc megett emberi érzet, hogy ember ne lássa létedet. - Nem vagyok magam. Jó napot, te felfordított villa, mit jársz itt, hol nincsen sült számodra az emberek között?

LUCIUS

Hogy érted azt? Ha marhahúst akarnék felszúrni, nem kellene messze mennem! De hát, te jóllakott Filozófus, te világ csudája, te szélzsák, ki úgy adod vissza a kint, mint füledbe fuják, mit keressz itt e sok ember között, hol oly bűdösen párolog a pestis. Megsárgul a levél, mert egy ember a másikában ellenségét látja csak, és féli, keblére öntni érzeteit, mert minden kebel oly szélzsák, mint te.

PERTINAX

Ah, itt egy esztelenre lelék. Óh, ég, vedd nekem is így elmémet, hogy ne fogjam fel kínom egészét, és én boldog vagyok. De, barátom, hogy hínak tégedet? Mi bú ért, óh, szegény fiú, mely ily hatalommal nyomja le kebledet?

LUCIUS *(félre)*

Szegény esztelen, menekednem kell tőle. - Barátod vagyok, mondog? Csalódog, én ellenséged vagyok, igen, ellenséged, te vén Filozófus, te eb, te ember. Engem igen megcsaltak az emberek, s oly sima képek volt! De te vagy az, ki azt hitetéd el az emberekkel, hogy a fájdalom nem fájdalom, hogy a rossz s a jó egy, ki érzéketlenné teszed véghetetlenségeiddel a véges nyomor iránt társaimat; ösmerlek, hydra, s te tudatlan eb vagy, nem ismered kínomat, mely oly végetlen, mint a semmiség, ha-ha, ha! *(Kürt, Commodus, Marcia, Cleander megjelen a nézőhelyen, a nép zajg. Lucius Marciára mutat.)* Nézd, nézd, látod azon égi nemtőt? Ne higgy neki, démon van benne, vigyázz, ne nézz oda, öl tekintete. Én is egykor ránéztem és nézte kiégeté agyamat. Jó reggelt, szép Marciám. Te Jupiter Iphigéniája vagy?

MARCIA

Ah, ne törj szív meg! E próba oly nehéz. S oly lassan halad az idő, mely nemezis rejti éjjelébe. *(Maternus és Virginia kihoznak, egy-egy oltárhoz kötözve. Julia jön.)*

COMMODUS

Mit mondasz, Marcia?

MARCIA

Fölséges úr, - többé már ki nem állhatom. Ah, kérlek, szégyeneld magad egy nő előtt s bocsáss meg Virginiának. Ládd, ne legyen ő türelmesb, mint te engedő és ne féld, hogy az emberek gyávanak fognak mondani. Óh, nem, ők feledni fogják e tettetbe sötét vétkidet. Commodus! Szeretni foglak, becsülni foglak, bátyámnak, kedvesemnek gyilkosát. De szörny! Így hogy nézhetek reád, hogy ölelhetsz nővérrel mocskolt kezedd? Gyáva vérszopó.

COMMODUS

Badar beszéd. Tudod, hogy szeretlek, visszaélsz vele. A dologhoz csak.

JULIA

S te, Virginiám, oly néma vagy, nyugodt elszánás egész léteden, megszégyenítéd gyászoló anyádat, ki majd kisírja élte csillagát. Azt hittem, hogy elég erős leszek. Én gyenge hölgy, magamban oly sokat bízék! És ím, lesújtva, szótlan állok itt. Ah leányom, te nálam boldogabb vagy.

LUCIUS

Nézd, nézd, te bőrzsák. Ezt szép lesz nézni, mint fogja mutatni Commodus jogát, oly okokkal, minőkre senki sem felel.

PERTINAX

Szegény, jó fiam. Így kell-e látnom őt, a kajánság áldozatát! Commodus, könyörülj, ő oly ártatlan, oly jó, mint a felkelő napsugár.

LUCIUS

Mint a felkelő napsugár? Úgy nem oly igen ártatlan, minden szépnek ablakán benéz.

MATERNUS

Hah, bátyám, te ott nézed öcséd halálküzdését, ott nézed, mint az ugráló banka csevegve díszedet, míg a nyílsebezte sas kibocsájtja lelkét az égbe, s homályos tekintete rajta megtörik! Csak vigyázz, bátyám, hogy végkínja le ne csapjon tégedet. Nem azért szidlak, hogy éltem elvevéd, hogy beárulál, fekete színekkel festve a zsarnoknak, hogy atyámnak fia helyett egy rémet festél, és atyám keservbe eltaszíta. Óh, nem ezért, ezért mind felel önérzetem, és bosszulóim álmaid. De atyám éltét kérem tőled, és szóm az egekre hat, melyen az atyavér piroslik reád.

PERTINAX

Óh, jó fiú. Van-e oly végtelen kegy az egekben, mely megbocsátja ezt nekem? Én magamnak megbocsájtani nem tudom.

COMMODUS

Ne ügyelj, Cleander, a nyomorú rab ugatására. Elrepül, bár utolsó lehelte is méreg.

MARCIA

Commodus, az istenekre, mentsd meg Virginiát.

COMMODUS

Hallgass, te nő vagy, nem értesz ehhez. Mesterséged a csók, semmi több.

MARCIA

Hah, iszonyú! Úgy hát az ég legyen segélyetek. De büntetlenül ne folyjon ennyi vér.

LUCIUS

Látod, látod, mint beszél a nemtő. Ah, jaj, a kígyó nyelve oly sima, és oly tündöklő színbe, ha napon van.

MATERNUS

Commodus, még soká késsz adni a halál jelét? Hosszabbítani kívánod kínomat? Vigyázz magadra, császár, hogy kínunkkal ne toldd magadét! Törvényt alkotsz és a törvény szolgája te vagy. Óh, mi boldog lenne az elnyomott törvényid nélkül, mert egyesülve védhetné jogát; letaszíthatna, eltiporhatna téged, szörnyeteg. De parancsolja a törvény, és alá kell vetni magát. Mert a törvény te vagy.

COMMODUS

Hallgass, rabszolga, készülj inkább a halálra!

MATERNUS

Készülhetek-e jobban arra, mint ha még a poklot átkozom fejedre végszavakkal. Nyomhatod a népet, cudar, előlheted benne azt, mi teszi a népet azzá, ami, de nyomásod sikere ellen nyomás lesz és borzasztó leend a bosszuló felkelő sugár. Ah Virginiám, csak érted öldököl a kín, érted kívánnék élni, és üvölni vétkét akkor fülébe, midőn sötét lesz, és a fény többé el nem födi rémalakját. Hah, Virginiám, nekünk halni kell, és vérünk összekeveredve esd bosszúért, bosszúért, bosszúért!

MARCIA

Commodus, hogy tetszik ez? Az istenekre, bocsáss meg Virginiának! Commodus, légy emberi!

LUCIUS

Szép tréfa! Ha, ha, ha! E világon mindig egynek keserve mulattatja társait.

PERTINAX

Hah, e szegénynek kiége mindet érzete, s akkor kacaghat, midőn könnyezne a szirt.

LUCIUS

Mit beszélsz te, filozófus? Hej, látszik, hogy gyomrod tele. Hát nem tudod, hogy vígnak tartja az a világot, ki boldog, szomorúnak az, ki boldogtalan? S mivel az mondja, hogy nem víg, ez hogy nem komoly, tehát semminő és mi semmik vagyunk, semmik, semmik. Ha, ha, semmi no, istenek veled!

VIRGINIA

Álmodom, de nem. Minden való. Isten veled, te egykor szép, oly szép, dicső világ. Marcia, látom, könnyezel. Ne tedd, ismerem jó szívedet és ez nekem elég. - Commodus! Köszönöm néked, jó Hilár, hogy így megjutalmazod vendégszeretetünket, visszaadva nékem azon hazát, hol újra zavaratlanul bírandom mindenem, mit szerelék. - De ah, nem, anyám még itt kesereg e világon, még néki nem telt meg keserve mérője.

JULIA

Gyermekeim, ah ég, jó gyermekeim, többé már ezt ki nem állhatom. (*Pertinax karjai közé hull.*)

VIRGINIA

Anyám! Isten, - és én meghalok, ki sem leszen szeretni már, anyám! Ő árva lesz, mert én meghalok. Ah, Commodus, nézd, én könyörgöm éltetéért, mert anyám is él.

MARCIA

Commodus, utolszor kérlek, bocsáss meg nekik.

COMMODUS

Rajta, a vadakat reájuk!!

JULIA (*eszmélve*)

Mi ez? El, el tőlem, gyilkosok! Hol van leányom? Ég, add meg őt nekem! Leányomat, Jupiter, ha, ha, ha! Üvöltetek szelek! - El, el tőlem, mert mondom, megfojtalak! Erősnek véltem szívemet, dacolni egy fergetegnek, mely kimozdítja a földnek sarkait. De poklot nem reméltem én. - Hol a császár? Őtet ide nekem, hogy fojtsa meg őt a gyermekét vesztett anya!

COMMODUS

Vigyétek el, vigyétek át hamar, megbódult. (*A nép zajong, Julia elvitetik.*) Hah, én nekem szól, és szívem feldobog, de nem győz, nem győz le ez! Ha, ha! Dologhoz hamar!

VIRGINIA

Anyám, drága jó anyám! S te, Commodus, szerelemre akarsz kényszeríteni, te gyilkosom, véghetlen a szerelem, mint az Isten, és az Istenszerelem; a szerelem e világnak lelkén a pánt, mely összetartja e világ hatalmait, a szerelem az, mely minden sugárban, minden életben felénk mosolyg, s mely fáklya vészben, csillag a tévedt hajónak, mely mindenható és hatalmán minden meghajol, isteni származásunk szikrája és reményünk a jövő sötétében. - De erre akarsz-e kényszeríteni, te por, te semmi! Óh, hatalmad a gyöngye hölgyön megtörik, ő halni megy, s a bárd alatt csak tégedet nevet.

COMMODUS

Szörnyű, utolszor mondom, gaz ki kérni mer.

MATERNUS

Hah, Virginia! Commodus! Istenek, nincs erőm! Nekem halni kell, kell látnom élve halni életet. Óh, segélj ég! Kő, szirt, emberi érzet, segílyt nekem. *(Jőnek a lictorok, Lucius beugrik.)*

LUCIUS

Már sokra megy a tréfa! El, zsoldosok, átkozott kutyák, vadak után, itt egy emberélet vagyon. Nesze, szabadság, semmi több, élj vele. Itt egy varázsbót, mely alatt a világ nyög, mely jogot hoz, siess! Ha, ha! Örölsz a semminek? *(Maternust és Virginiát leoldja, kardot adva neki, a nép zajg, felugranak a lictorok. Commodus bámul, Marcia tapsol, Maternus Virginiát fel-fogva elrohan víva.)*

COMMODUS

Hah, átkozott eset; ez rajtam történe. Utána, emberek! S annyi arany a díj, mennyit nyom feje, s e vakmerőt daraboljátok fel. Még se teljesült parancsom! Gazok, pártütő, ki nem vág!!!

LUCIUS

Mit bámultok rám? Éhes kutyák, ne faljátok fel! Fattyuk, én az állatok királya vagyok. *(Marciára mutat.)* S ez itt a bőregér, mely kijátsza!!!! No, s még késtek, nem halljátok-e, hogy Commodus mondta: Dörög az ég s a vak villáminak sújtni kell.

MARCIA

Commodus, vedd vissza parancsodat, egy örültön csak nem veszesz bosszút! Emberek, hagyjátok őt, hisz örült!

LUCIUS

Juhij, a démon is kezd érzni. A vízből láng buzog fel. A kő sír könnyeket, s ti emberek nem érzitek, elvesz a világ, elvesz a világ. Mondtam már régen azt néktek, és nem hívték, hogy üdvöm elveszett. *(Egy koporsót hoznak be, benne Arriust.)* Itt is hoznak néki tál étket, a halálnak fényes asztalára, férgek örüljete, ha hízott hassal megy hozzátok, ne bánjátok, ha koldult is itt. Jobb, mint a lelkiismeret mardolásától kiszáradt zsarnok, mert az itt vagy ott koldulni fog kegyelmet tőletek.

ELSŐ GLADIÁTOR

Fölséges úr, tömlöcébe mentünk Arriusnak, mint parancsolád, megfojtni őt, ő felemelte láncterhelt kezeit és nehéz bilincsivel beverte fejét. Végszava volt: Mondjátok meg Commodusnak, hogy láncival egyszersmind a módot is kezembe adá, azoktól menekedni. Utolsó lehelte pedig ez volt: Róma, véled sírba szálllok! S egy mosollyal más létre költözött. *(Nép morog.)*

COMMODUS

Kikerülte igazságos bosszúmat, de nem egészen.

LUCIUS *(rádől)*

Atyám, ah, te drága jó atyám! Igen, atyám valál. És mostan semmi, semmi, semmi e világon. Te szeretted engemet, atyám, és most oly hideg e szív, nincs abban élet, nincs fiad s Róma emléke benne. Minden, minden kiége már. S ti nézhetitek, emberek, nézhetitek, hogy atyátok, pártfogótok, így nyomorún veszett el láncba, és láncai még hideg tetemét nyomják, nincs azokban élet, hogy felemelhesse azokat ellened, te zsarnok, te semmirevaló, és mégis bilincsbe! Óh, ég, szakadj le, föld, meny, pokol, Isten, démon, kígyó, mind, mind vesszetek, és tegyetek egy borzasztó kegyet. Te erényes hölgy, légy kerítő, légy semmirevaló, oszd csókjaidat bérért.

MARCIA

Ah, Isten! Mi nehéz ítéleted.

LUCIUS

Te honfi, add el hazádat. Te gyermek, öld meg atyádat, hogy örökölhess!

CLEANDER

Ismét! Ez iszonyat! Sehol sem menekedhetem!

LUCIUS

Mind, mind, mind, öljétek egymást, emberek! A barmok élnek csak békében, mind, mind, mind! Mert nincs semmi, semmi jutalom, Istenbüntetés. - Ah jó atyám, te meghaltál fiaddal, és nincs, ki megbosszulja őket. Kő az ember, melyről fájdalmad visszapattan, kétszer esve magadba. *(Főlemeli atyját körülmutatva.)* Nézzétek, emberek, ezüst fűrtjei véresek. Mi szép, jó atyám volt, és ő elveszett. Ő szerete benneteket, ő értetek veszett el, és ti egy csepp vért érte nem sírtok. Utánam! Az égbe rontunk, kizsaroljuk őt, utánam! *(Elrohan, ezalatt a nép fellázadt, nagy zavar, Commodus elfut már a beszéd alatt, mind el.)*

MÁSODIK JELENET

*(Commodus terme előtt, a nép legnagyobb zavarban van.
Pertinax elől fel s alá jár, Lucius komolyan jön s némán egy kőre ül,
olykor egyes nevetéseket, vagy Marciát, vagy Atyám, kedves jó atyám-at ejtve ki,
Maternust a légbe emelve örömkialtások közt hozzák.)*

NÉP

Arriust nekünk! A két Quintilián életét! Zsarnok! Claudius vére rád kiált! Gyermeinket! Testvérünket! Anyánkat nekünk! Átkozott zsarnok! Lement már élted napja, veszve vagy! Most számon kérünk!

MATERNUS

Polgárok! Ha félbe hagyjuk munkánkat, mind elveszünk! *(Nagyobb zaj.)*

PERTINAX

Kinyíltak a sírok, a holtak szólanak, és akkor félj, Commodus! Ha hátra nézni félsz. Fiam szól, dicső és megvetett fiam; elébe lépni atyja szégyenel. Isten veled, fiam, az ég megáldja minden léptedet. *(El. Commodus megjelen az ablakon.)*

NÉP

Vessetek követ reá! Le az ebbel! Nem kell nekünk császár! Már nem szükséges a helyettes, megért a nép eléggé.

MATERNUS

Halljuk őt is! Az ellenfelet is ki kell hallgatni a bírónak; és bíró itt a nép. Csend. Halljuk őt.

NÉP

Védd magad, eb! Le vele, halljuk őt!

COMMODUS

Vétkezék, elismerem.

NÉP

Halj tehát!

COMMODUS

Vétkezék, de szívem nem volt elromolva. Én akartam boldogítani Rómát, csak módját nem tudám. Kezetekbe adom azt, ki mindezekre vitt, büntessétek meg azt, és én ígérem az istenekre, hogy céloim mátul boldogságtok leend, s minden megtérőnek kegyelmem! Maternus, néked is, minden híveiddel. *(Cleander kitaszíttatik, a nép körülveszi és kínozza.)*

NÉP

Éljen Commodus! Éljen a császár, vesszen az áruló!

MATERNUS

El, polgárok! Ne kínozzátok őt, ne mondják, hogy vak marhaként a düh vezérle bosszúnkban. Vezérünk az ész legyen és isteni szava.

NÉP

Néked adjuk őt át, Maternus, íteld el őt, bosszulj meg benne minket is, igen, igen, íteld el őt.

MATERNUS

Ah, ő testvérem, álnok, gonosz árulója egy szent hazának, és mégis testvérem, én őt így el nem ítélni. - De mint honfi, miért ne? Miért? A testvér is siket lehet a honfi bíró előtt. Cleander, elő!

CLEANDER

Bátyám, tudom, bosszúd véres lesz, igaz lesz bosszúd. Én is szenvedni láttalak, és nem segítettél. De, bátyám, gondold meg, ah, testvérem, könyörülj, kérlek, istenidre!

MATERNUS

Istenim a rény, a jog; a bíró siket, mint a bér, nem hallja az Maternust is.

CLEANDER

Ah istenek, hol leljek hát könyörületet, ha testvérem halni hágy? Hát még a többi emberek!

MATERNUS

Keress szívedben könyörületet, nyomorú eszköz, ki már azonnal személy, ember lenni megszűnél. Védséged -

CLEANDER

Védségem, óh, védségem, csak a testvéri szű. Bátyám, - könyörülj, könyörülj rajtam. Ah, ezt ki nem állom, oly rémes a setét, és én meghaljak, hah! Még magammal számot sem veték. Borzadok, bátyám, könyörület, légy nemes!

MATERNUS

Most mondd ki ítéleted! Könyörület a honnal nemes. Feláldozva véretem a közügyért, néked halnod kell.

CLEANDER

Lehet tehát? Én meghalok! Reményim, éltem, minden! Átok reátok! Átok, átok! *(Sok döfések alatt elesik.)*

LUCIUS

Nézz le, jog istene, itt testvér ölte le a testvért, néked áldozatul, ha, ha!

MATERNUS

Nyugodj békével, testvéri kebel! Akkor szerettem legjobban, midőn törömet rántottam élted rejtekébe. De, polgárok, elesett a vak szerszám, most vérzzen a zsarnok. Én feláldozom nektek testvéretem, most ti áldozatok a honnak egy zsarnokot fel.

NÉP

Ő megjavul, ígétét adá, felesleges lenne, ez okozza minden rosszat. Mi megelégszünk.

MIND

Éljen Commodus! *(Elvonulnak.)*

MATERNUS

Gyáva nép, megvetlek, átkozott! Szégyen fejedre. Te igának születél, igába görbede fejed, midőn láttad először a napvilágot; én véled többé semmit sem akarok. Elhagyva állok, híveim sehol. Óh, hogy bíztam is beléjek? A zsarnok rám vigyorog, Róma elvakult a dőre csillogáson. És Virginiám, egy életem, karjaim között esd segélyért. Bátyám, nyugosztaljanak istenim, követlek, de még addig tennem, túrnöm kell. Te már boldog vagy a semmiben, én önérzetem sugallati között. *(El.)*

PERTINAX

Itt fekszik egy holttetem, egy halotti fekély; nincs élet benne, nincs egy cseppre már, és ez fiam volt.

LUCIUS

Nem igaz, kedvesem volt, reményem romja ez.

PERTINAX

Fiam volt, pártos, áruló fiam, az ég büntetése hullt reája; az istenek tudják, nem átkom által. De azon szent törvény után, melynél fogva végre győz a jó.

LUCIUS

Egy ország vére hízlalá őt, most illik, ő is hizlalja a nemes vendégeket, melyek nem adóznak senkinek, és a sánta igazságnak mégis sebes szolgálói.

PERTINAX

Nem főz ki agyad többé terveket, nem szíved ezernyi cselszövényt, te oly nyugodtan szenvedsz minden viszonyt, minden igaztalanságot. És mi volt veszted oka? Az, hogy a legkisebb rész is magát tartja az egésznek, a véghatárnak. Ezt tartja a zsarnok, a bölcs, a költő, a vigadó, a pap, minden, és a társt csak mellékesnek tekinti. Hagyjatok zavaratlan helyet minden embertársaitoknak, akarjatok lenni azok, amik vagytok, s az égi béke száll szívetekre. Ne kívánjatok arra jogot, mire jogotok nincs. Minden ember a magáé, s az Isten teremtményei az istenék, nem embertárs adta élteket, nem neki van reá joga, s ha ezt követitek, az emberiség emberi leend, s a jövő századok borzalmmal nézendik vérrel festett éveinket, mert koruk szép, tiszta fény lesz, melynél az emberek embereknek ismerendik mind egymást, testvérileg. *(El. Marcia jó.)*

MARCIA

Lucius!

LUCIUS

Aha, halni hívsz, jó lélek, vagy sírodból ijesztetni, kínozni jöttél-e fel csak? Ládd, engedd meg, ládd, már eleget kínlódtam.

MARCIA

Ah, elméje szép világa ily elsötétült! Lucius, én Marciád vagyok, nem ismérsz?

LUCIUS

Ismérlek. Egy szebb, jobb gyermekkorban ismértelek. De ez már elmúlt, most vér van csak mindenütt. Te Marciám valál, most kedvesem a halál.

MARCIA

Lucius, óh, ne taszíts el magadtól. Én szeretlek, szeretlek most is, Lucius! Mint ember embert szeretni tud, élte minden erejével. Én az erőszak áldozatja lettem, egy kemény sors áldozatja én, de van még egy élet, és abban zavartalanul örökre bírjuk egymást. Lucius, higgy nekem, szeress, és reméld a jövőben.

LUCIUS

Mit beszélsz nekem a jövő életről? Dőre por, ah, reményem a síron megtörik. Nézd, nézd, Marciám, a puszta utcákat, a halál lehelltét mindenütt, a fejlő koponyákat vedd fel és szagold és nézd, mint zsibog és beszélj a reményről, mely síron túl vár reánk. Ez nem való nekem. Te megcsaltál, kegyetlenül, megcsaltál engemet.

MARCIA

Én szeretlek, mindig, örökké szerettelek, Lucius, higgy szavamnak, Luciusom, édes mindenem.

LUCIUS

Te tréfálsz, te meg akarsz csalni, de tudom, hogy Commodus Iphigeniája vagy.

HARMADIK JELENET

(Tömlöc, Condianus.)

CONDIANUS

Rideg falak körömbé, néma csend! S bezárva én szívem tűz érzetivel, melyek a hon oltárin égetnek, s a szent hazával is veszének el. - A hon sírokban és átéltem én! Átéltém kisírni éltem csillagot, üvölni, a hon sírja felett, csúf zsarnokának átkait. De nem veszél el, óh, hazám, érzem azt, élsz szívemben; e szűbe fentvirulsz s ha majd az elvakult ember-nem éjiből felébredend hajnalra egykoron, s bosszút kiált a felkelő nap is vérszínű sugárain, hazám, sírodra szentelend, ki érz, és érzni fog a korba mindki már, az ész lesz lámpa borzas éjeken, nem félelem, bilincs zöreje csak. S ha a rozsdás lakat lehull, csörög a lánc, s kirohan a rabnép tömlöciből, szablyát ragad, mutatja sebhelyét és fölűvölt az égi bolt felé, megrázkódik az, reátok hull, s alatta porként összezúzva ti. Remegjete a néptől, mely szabad magába lön, ha hajnallik, éjt varázsolni, nincsen már erő. - Él az istenek parancsuk, azt elfojtani lehet néktek ugyan a tömlöc éjivel, de előlni nincs hatalmatok. - De hátha földi életünkben mult már lételünk, s a sír enyészte ö, ha kiragadtatunk kedveseink közül, és veszve minden remény a viszontláttra, akkor, akkor miért adám éltem, üdvöm, boldogságomat, egy dőre füstért, mely a hon? Miért áldozám

magam e dőre képzetnek, mely az erény? - Igen, de hát ez oly félelmes lenne, attól nem borzadunk, hogy semmik valánk, s attól remegjünk, hogy újra semmivé leszünk? Nem érvük-e így is el a célt, mely minden földi keservtől felold? Nem érvük-e el a célt, mely mindnyájunkat egyenlővé teszen? Nem oly iszonyat nem lenni, mint vélik az emberek. S vajh, mi dőrök lennének így fényes emlékeink, ha alattok a szű enyészne! Ízelve ez életet, hogy vesztét érzi csak. Mi dőre lenne, ha honomnak adva mindent, utam virágít, éltemet, ha sorsomat összekötve az ő ügyével együtt az enyészetbe hágnánk. Ha nem lenne az ember más, mint egy váz halál után, egy bűdös csont, mely vigalmink közepette ordítná; nem lesz ez mindég így! Mely kedvesünk ölelésében nyomna csókot homlokunkra. S e földi kínjaink csak vélünk vesznének el, s az erényes ember s a borzasztó szörnyeteg egy sírba hevernének, egy plántának adva élteket, mely plánta tán később mérget öntne a rénynek üröm poharába. - Nem, ez nem lehet, mi élni fogunk, nekünk élni kell. (*Maximus bejő.*)

MAXIMUS

Bátyám!

CONDIANUS

Öcsém, mi hozott e szörnyű helyre, hol társaim csak a sziszegő kígyók? Vagy tán ezt is Commodus tévé, az átkozott eb, hogy nehezebben váljak el éltemtől! Csalódik, engem készen talál.

MAXIMUS

Nem, óh, ezt Marcia eszközlé ki nekem. Bátyám, én egy kéréssel jövök, és ne tagadd meg szerető öcséd végkérését. Ígérd meg!

CONDIANUS

Mi még hatalmamban áll, ez egy néhány élet-perc alatt, azt szívesen néked szentelem.

MAXIMUS

Ím, én ismeretlenül jöttem beburkolva át az öröknél. Én maradok, te menj, az istenekre! Menj, Condiánus, szabadítsd meg magadat, én érte meghalok.

CONDIANUS

Ah öcsém, ezt tőled várhatám! De nem, engem mondanak bűnösnek, én halok meg. Te élj! Néked még oly kevés napod derül, már én izlelém e földi örömöket, minden keservivel. Most nekem a halál csak megváltást hoz.

MAXIMUS

Bátyám! Gondold meg, hogyha én hon lettem volna, nem tettem volna-e azt, mit te tévé? Gondolj anyánkra, Virginiára, bátyám, az istenért, siess! Hagyj meghalnom engemet!

CONDIANUS

Ah öcsém, és felteszed-e rólam, hogy tervedet elfogadom? Nem, nem, ezt rólad, ezt szerelmedről föl nem teszem. Mi élet lenne az, melyt testvérünk vérével, vásárolánk meg? Minő lenne azon nyugalom, melyet testvérünk a bárd alatt engede át nekünk? Hogy küldhetnénk imát az égbe, míg öcsénk szelleme vigyorgana reánk? Ládd, sokszor meg lehet tartni e poréltet, ha gyalázattal elhajtjuk a fegyvert.

MAXIMUS

Bátyám, hallgass meg engem! Repül az óra, és majd későn lesz.

CONDIANUS

Hát azt hiszed talán, hogy félem a halált? Óh, ne hidd! Nem ítelt-e már a születés halálra? S akkor még sem borzadánk; és most a küszöb előtt, mely választja e világot a túltól, hol ki sem tudja, mi rejtezik a homályban, most remegjek gyáva asszonyként? Condianus hajolni nem tanult.

MAXIMUS

Te egy kebelrel bírsz, melybe a hon reménye van. És kerüld ki e szörnyű mord helyet, mely halált lehel. Élj boldogul, de kérlek, siess! Fuss, menj hamar!

CONDIANUS

Boldog élet! Mi ez? Mi a jó és rossz? Nincsen e közt különbség, óh, öcsém. Jó a tömlőc a becsstelenséghez képest, a dísztermekhez képest rossz. Rossz a halál azoknak, kik remegnek önmaguktól, és félik a jövő borúit. Jó azoknak, kik ráunva láncok között e földi nyomorra, szellemek a magas egekbe tör. Mi nékem e tömlőc, melybe zsarnokom bezárja testemet? Lelkem szabad, s az egekbe száll. És fájnak a bilincs helyei, de kellemesek azok a bilincsek sulyokhoz képest.

MAXIMUS

Képzeld hát anyánkat, ha már magadért mit sem teszesz? Szegény anyánkat, ki kétségbe esne, ha hallaná, hogy meghaltál, a hóhérbárd alatt. Hogy állatként igába sebhédél vad tornyok alatt. Óh, megtörne szíve kínodon.

CONDIANUS

Nincs-e hatalmamban kínaimnak véget vetni? De nem, én nem remegem azokat. Én bátran elveszem, jöjjön bármi is. Kétszer hal a félénk, mert nem maga a halál oly borzasztó, mint az előkészület. Én csak a halálban is egy teljesülő reményt látok s nekem kíváncsi az is. Nézd, öcsém, a féreg bekötődik, elvesz féreg lenni, és dicsőn repül romjából a lepke fel. S ti siratnátok, - gyöngeség! Én erős vagyok és maradok. Isten veled! Erősítöm a drága öntudat.

MAXIMUS

Te maradsz? És én átéljelek? Nem, bátyám, én veled meghalok! (*Julia bejő.*)

JULIA

Óh, dicső gyermekim! Gyermekim, mondom, és ha fejeitek még véresen csókolandják egymást, ezt mondani büszke leszek.

CONDIANUS, MAXIMUS

Anyám, drága jó anyám!

JULIA

Bírtam két gyermeket, oly szép, oly jó, oly dicső gyermeket, hogy irigyelve néze az ég s világ. És én újra éltem gyermekimben, és üdvöm, reményem mindenem szemekben volt. Úgy őrztem őket, mint egy reményteli világot és karjaim között oly dicsőre nőttek. S az agg geréb nyugodtan néze sírja felé, mert helyette itt két szép virág vala.

CONDIANUS

Ne gondold erre, jó anyám. Veszett a szép kor visszavonhatlanul. Másoknak még az sem adatott.

JULIA

Midőn legszebben virultak reményem bimbái, akkor, ah, akkor tépdélé le őket szívemről a fergeteg. Nem, midőn gyermeki keblekben még aludt a gyermekindulat, midőn még reményem csak szép álom vala, s szívem mégsem törött meg, mégsem húnyt alá a viharok. Mert hős gyermekimre anyjok büszke lőn.

CONDIANUS

Anyám, ne szánj! Mert keserved megpuhítana.

JULIA

Nem, gyermekim, hisz én erős vagyok. De lássátok, élt egykor egy nagy ember, élt, szétszórando a sötétet, mely e földön terjede szét s az emberek szívekbe önté az égi malasztot. Tanítá az embereket, élteket úgy élni, hogy halni emlékezzenek s úgy halni, hogy élni még reményeljének. Tanítá dacolni erős szívvel a vésznek, és alázatosan élni a fényben. Ő tanítá arra, hogy testvérek az emberek, egy atyának, egy Istennek szerette gyermeki, melyeknek úgy kell egymást szeretni, mint ti szeretitek. És mindenütt áldás követte őt a népek között, mert hite Isten vala. Még ő is a vak önkény dühe áldozatja lőn; elhunyt ő, elhunyt isteni nyelve, de közöttünk maradtak szavának magjai, melyek az örökkévalóságba növelik dicső virágjokat. - Nem áldozandnak többé az emberek embertársa isteniknek, engesztelésül; nem hiendik, hogy barmokká alacsonyulhat az ember, néhány emberekért. S halálok oly mosolygó, nyugodt lesz, mint övé volt. Én hiszem tanításait, és szívetekbe öntöm malasztját. Ez erősít engem viharos életem tengerén. Ez tartá fel hajómat a süllyedéstől. Gyermekim! Az egy Isten malasztja véletek! *(Vizet önt fejökre és alél.)*

MAXIMUS

Anyám, dicső anyám, ah, újra egy csapás!

CONDIANUS

Nagy lelked is meghajla kínodon. *(Marcia, Virginia.)*

VIRGINIA

Anyám, ah ég, - drága testvéreim!

CONDIANUS

Virginiám, hát minden összejön még ma, leverni férfias dacom! Ezt látni, s halni menni, vajh, mi kín!

MAXIMUS

Anyánk csendes álomba merült. Felköltsem őt?

CONDIANUS

Nyugodjék. Ébren úgyis oly kevés kelleme van. Alva legalább felejtí kínjait.

MAXIMUS

És te, jó Virginiám, hogy vagy te, édesem?

VIRGINIA

Sokat, igen nagyon sokat kiálltam azóta, mióta láttalak. És tanultam utálni éltetem. Kiállhatatlan terhem lenne az, ha hordanom a jó Marcia nem segítne.

CONDIANUS

Jó leány, vedd forró hálaérzetim a tett helyett. Mást én most nem tudok.

MARCIA

Az tudja csak, hogy segítni mily kötelesség, ki maga elhagyatva vészbe kergetett.

VIRGINIA

De már én mind elfeledtem, mit szenvedék, mert körötökben itt az üdv vagy. *(Poroszlók jönnek.)*

CONDIANUS

Értem jövétek? Jó, én készen állok. Anyám, Isten veled. Nyugodj békével, soká, soká nyugodj, mivel az ébredés keserv leend. Te jó, dicső anya, én szólni nem tudok, Marcia, te jó, nemes hölgy, te néked adom által mindenem, vedd itt Virginiát kezemből, őrzöd őt, őrzd, mint a szelíd, tapasztalatlan kis galambot. Az ég fogja fizetni tettetted. Néked kell köszönnünk e néhány percet is, mely még egyszer hozta szívünkbe éltünk mézeit. - Virginiám, most halni menni kell. Az Isten áldja meg lépésidet. Ne sírj, dicső hazát cserélek én csak s új honban is a régi Condianus megmarad. Lesújtom itt e földi láncokat, kacagni a földnek mord zsarnokit. Minden csepp vér az ég felé röpül, pirítani hazámnak hajnalát. Vidulj, előre megy csak bátyád, drága hölgy. Utána jössz te is majd egykoron. S akkor, zavaratlanul bírjuk egymást a fénysugárokon.

JULIA *(álmodva)*

Jó gyermekem, hát elhágysz engemet? Kisújtva állok itt s oly elhagyott!

MAXIMUS

Még álma is mi vagyunk neki, még alva sincs nyugtod, jó anyám!

CONDIANUS

Az ég tehát ti véletek! De hisz az úgyis már tenszívetekben van. S ha azon órákat, melyeket ti élém varázsoltatok, nekem az ég kipótolandja, úgy egy üdv kevés. Virginiám, anyám, Isten veled! Honom! Fel új honba most! *(Maximus Condianussal el.)*

VIRGINIA

Az istenek, - lehet tehát! *(Alél.)*

MARCIA

Ti hős fiúk! Így halni üdv lehet.

NEGYEDIK JELENET

(Keresztény gyülekezet a földalatti boltban. Julia örülten ott ül, szemei egészen majdnem kifutva. Egy ideig mély csend.)

JULIA

Elvitték, elragadták a gerlicét keblemről, elorzta azt a kánya, letéptétek a virágot bimbájában és a tar kertecske oly elhagyott, oly komoly. De jó, csak jöjenek rablói, megfojtom, megölöm őket, Istenemre! Átkozottak, jöjtek! Hogyha az ég oly magosan áll, hogy oda a por bosszúimája nem ért, itt az elkeseredett, mindenétől megfosztott anya töltse be bosszúját.

AGG

Barátim, testvérim, embertársaim, imádjátok az Istent, hogy könnyrüljön az e boldogtalanon, elvevé az Úr elméje világát, betölt már keserve mérője, adjon néki a kegyelmes ég már nyugalmat.

JULIA

Sötét éj van szemem előtt, sötét, sötét, mint szívemben, kisírtam szemem csillagát, már nincs könnyem, s keservem annyi még! Nem láthatom a nap jótékony fényét, melyet az Úr minden teremtményinek adott. Nem látom e hajdan dicső világot, mely annyi bajt, keserveket adott. Óh, Isten! - de köszönöm, köszönöm, égi egy atyánk, ki el nem hagysz, hogy elvevé szemem világát. Nem látom legalább a rémeket, a zsarnokot, a szörnyeket, melyek kiszívták szívem vérért. *(Maternus berohan, Virginiát hozva.)*

MATERNUS

Emberek, emberek, ők keresnek, ők meg akarnak ölni. Ők el akarják orozni szép Virginiámat, az átkozott szótörők. Mi nekik a szótörés, nincs senki is felette róvni bűnöket? - Hallottam, hogy ti, könnyrűlő jó emberek vagytok, kik segítetek az embertárst azért, mert embertárs. Őrizzétek e lánykát, adjátok őt vissza anyjának. Lássátok, mint elsápultak arca rózsái, mint a halál lepele... Istenetekre kérlek, arra végre, mi szent előttetek, őrzzétek őt, én legnagyobb kincsemet néktek átadom, mindenem ez, őrzzétek őt, nekem halni nem lesz veszteség. Nyugodj, szép, égi nemtő, nyugodj a sok veszély után.

AGG

Szólj hát bővebben, ki vagy? Mi történt? Nem azért; mintha segedelmünk adása végett kellene tudnunk, ehhez eleget tudunk, hogy szerencsétlen ember vagy. Mivel mink oly keveset tudunk a külvilági viszonyunkról, a mi világunk csak a túlvilág. Szólj!

MATERNUS

Én egy gyáva valék, ki elég dőre képzeteket nevelt keblében a népről, én beléje bíztam, becsületébe, keservébe bíztam, mindenemet, mindent, egész hazánk javát. Óh, de kinek reménye a nép, mind csalódik az, reménye, egy forgószéltől felkapott gallyrakás, mely ha megszűnik a szél, suttogja csak a múlt veszélyeket. Nem maradt semmim, mint önérzetem, és a nép ítélete. A nép ítélete mondom, ah, és minő ez ítélet, honfi Isten! Vezére még boldog, ha boldogtalan, pártos lázadó. Oly örömmel nézi a nép fölrepülni babérfüzérekkel, mint vérzeni a hóhérbárd alatt, mert neki mulatságot szerez. Még nem tért vissza isteni szemeibe az élet tüze, és ő, mégis oly szép, oly dicső, oly magas, mint a kiholt természet, mely halálában is emeli, és megrázza az érzetet. *(Poroszlók berohannak és a keresztényeket védelem nélkül megfogják.)*

MATERNUS

Hah, s nekem egy nyomorult töröm sincs. Virginiám, hogy könyörüljek rajtad? A föld alól is kiástok, nyomorúk! Ah, ég, ah Virginiám! *(Elvitetnek.)*

ÖTÖDIK VÉGJELENET

(Fényterem, lakoma, éj. Commodus, Marcia és a többi.)

COMMODUS

Jőj, Marciám, jőj, önts be bort nekem! A nép egészségére, ha, ha, ha! Kinek vérében szeretnék gázolni, hogy felfreccsene veleje az égre, hogy így nyughatatlan. De semmi, kiölöm belőlük az éltet és majd a holttetemen könnyen uralkodhatom.

MARCIA

Commodus, és dicsőség lesz-e ez, ha trónod egy nép sírjának ormain leend? Behorpad a sír, a halál hazája, és trónod összedől.

COMMODUS

Nőbeszéd! Ne zavarjon ez. Te halálmadár vagy, ki mindig rosszt jósolsz, s szép magadnak köszönd, hogy érte nem lakolsz. Mi felséges gondolat, urak, és ti nem nevettek jó hasonlításomon? Én a császár vagyok. *(Mind nevetnek.)*

ELSŐ UDVARONC

Felséges gondolat.

MÁSODIK UDVARONC

Jelesbet gondolni sem lehet.

HARMADIK UDVARONC

Erről holnap az egész város beszéljen.

NEGYEDIK UDVARONC

És ki nem nevet, az vagy bolond, vagy lázadó.

ELSŐ UDVARONC

Egy darab fának kellene lenni, ki nem lenne egészen elragadtatva. *(Nevetnek.)*

COMMODUS

Mégis szeretném tudni, halljátok-e, hogy ki nagyobb közöttünk, te-e, Nigricius, vagy én? Mérkőzzünk. Te légy a bíró, Micilius. *(Mérkőznek, de az udvaronc hol kinyújtózik, hol összehúzódik.)* Micilius, ki nagyobb hát?

MÁSODIK UDVARONC

Uram, felséges uram, igen nehéz elhatározni.

COMMODUS

Sebesen.

NIGRICIUS

Mit gondol, fölséged, melyikünk nagyobb?

COMMODUS

Azt hiszem, te - nincs még - *(Nigricius egészen kinyúlik.)*

MICILIUS

Kérdést se szenved! mennyivel! Egy jó araszt, fölséges uram. Nigricius nagyobb.

COMMODUS

Átkozott, hogy valaki császárajánál nagyobb. Jól mértél, Micilius? Vagy isteneimre, még ezért lakolj!

MICILIUS

Bocsánat, magas császár, ha újra méltóztatnál mérkőzni, mert akaratunk ellen, Nigricius magasb helyen állt, mint te, Augustus, - itt, ezen eltépett népjog volt lábai alatt. *(Egy darab iratot vesz fel.)*

COMMODUS

Sebesen tehát, és jól vigyázzatok! *(Nigricius egészen összehúzódik.)*

MICILIUS

Kérdés nélkül, mily iszonyú különbség. Óh, vak emberi szem, hogy ezt régen észre nem vevéd; fölséged sokkal magasb!

HARMADIK UDVARONC

Természetesen.

NEGYEDIK UDVARONC

Kétség kívül.

MARCIA

Óh, nyomorult gazok, alávalók, ti áruljátok őt el és a hont!

COMMODUS

De csakugyan legjobb vívó gladiátorjaink között Paulus? - Ezután Paulusnak hívatom. Adassék tudtára a népnek, és emlékoszlopimra írássék fel ez is, az egész szenátus 626-szor kiáltja: Éljen Paulus, a dicső császár. Ki egy kiáltást elmulaszt, pártos, lázadó.

MIND

Éljen Paulus, a dicső császár!

COMMODUS

De mivel a népet is oly kegyes vagyok részesíteni császári viadalmaim nézésében, egy új adó vettessék reá, mely jövedelme enyém leend, mint gladiatoré.

MARCIA

Commodus! Reménylem, nem beszélsz igazán komolyan, vagy már ennyire ment, hogy a császár adót vet ki azért, hogy a fejedelemből komédiás lőn?

COMMODUS

Készíts te csak nekem egy pohár hűtő italt, ne gondolj az adóval.

MARCIA *(elől egy asztalon készíti)*

Készítem, zsarnok, hogy hűtse meg végkép tüzed. Szívd be véle a halál orvosolhatatlan mételyét. Elmúljanak tőle gondolatjaid, melyeket úgy el akarsz hajtani, és a sötét rémektől oly üres legyen, mert az a semmiség sötéte lesz. - Levetközőm minden női érzetet, egy szörnnyé leszek az emberek között, s a nőbosszútól irtózzon mindki, kinek még az irtózatra érzte van. De meg kell lenni, tudjátok istenim, hogy meg kell lenni, én csak hatalmatok műszere vagyok itt. Commodus, igyál!

COMMODUS

Úgy, Marciám. Ha szerelmedben is ily bőven osztanád az édességet, mint az italban, úgy boldog lennék. De reménylem, már minden engedetlenségnek vége lesz. *(Szolga jó.)*

MARCIA

Reménylem én is, hogy már igen kevés kérésedet tagadandom meg, uram. *(El.)*

SZOLGA

A foglyok. *(Eh [?] Maternus, Virginia.)*

COMMODUS

Jöjenek csak. Az anya kint maradjon, nem szeretem hallani a rényt vénasszonyoktól. A keresztények is, átadom őket, ítélje el az állatok királya. Szép Virginiám, mint érzi magát, itt nálunk!? Szokj ide édesem, itt honod leend.

VIRGINIA

Nékem honom a sír, én dacolok néked, zsarnok, én meg is vetem hatalmad, megszégyenítlek, hogy pirulj egy gyöngé nő előtt, kit nem tudtál legyőzni. Nincs egy szög, egy tű, egy kemény fal és lánc, mellyel véget vethetek életemnek. És én nyugodtan meghalok, mert én csak hon megyek, míg néked itt hagyom, véres kísértetemet, megkínozzon éjen napon, lakomán, szerelemben, mindenütt.

COMMODUS

Ej, szép leányka, mi hős levél! Oly könnyen idehagynád-e életedet Nem igen hiszem.

VIRGINIA

Nem hiszed, Commodus, mert te féled a halált, mert néked az csak borzalom. Én is szerettem egykor életemet, mert mindenem ezen életben volt, de most már, midőn elutáltattad azt velem, midőn mindenem elköltözött a túlvilágra, ott lerázni földi láncait, hol te, zsarnok, őket nem zavarhatod, azóta én se tartom a halált oly szörnyűnek, mert esdve várom a szabadító napot. Te nem fogod fel, úgy-e ezt, s nem is hiszed. Mert boldogtalan sosem valál s nem ismered a leléphetés áldásait. És mert vétkeid rémekként lesznek a határon.

COMMODUS

Dőre, badar beszéd. De majd megpuhítlak még ma, örömmel hullj nyakam körül. Távozz csak, vigyétek őt el, hol helyettem kígyók társai.

VIRGINIA

És azt hiszed, nem kedvest társok azok nálad nekem, hogy sziszegések nem kellemesb, mint hazug nyelved karjai? Háládatlan skorpió. - Maternus, te védő nemtőm, jó ember, Istenem veled. Nincs hálám, én oly szegény vagyok. Vedd mindenem, mim van, s ez a szánakozás könnye, ha örökre válunk, elválás helyett legyen, ha viszontlátjuk egymást, letöröljük bánatkönnyeinket. *(El.)*

MATERNUS

Ah Virginiám, érzem, hogy végszer láttalak. *(A félig kiürített méregpoharat kiissza.)* Ím, zsarnok, iszom átkodat e pohárból, átkodat fejedre, az embernem nevében. Néktek áldozom e poharat, Orcus isteni. Küldjétek fejére átkotoknak oly mértékét, minőben ő küldé társai fejeikre. A pestis aszalja ki keblét, égjen ki koponyájából a velő, nyomorultan, esztelenül, ordítsa e világon végig bűneit, míg fájdalomtól önhusát rágja majd s úgy könnyörüljenek rajta az emberek, mint ő könnyörüle rajtok.

COMMODUS

El, el véle hamar, az istenekre, nem hallhatom őt. *(Kivitetik.)*

MATERNUS

Halálod órája, kívánom oly hosszú legyen, mint egy örökség és kínod véle ölje kebledet. *(El.)*

COMMODUS

Menjete, barátim, nekem nyugalom kell. *(Az udvaroncok el.)* Úgy égeti agyam, úgy rágja beleim, mintha teljesülne az átok. De hisz, mi az átok? Az átok szó, és a szó elrepül. - Oly gyöngye vagyok, szemem sötét, sötét, - segély, Marciám, - ha, ha, sötét. *(Egy párnára dől.) (Lucius jó, örülten, egy zsinórral.)*

LUCIUS

Csakugyan szerencsésen beértem az oroszlánlyukba, most rajta, rajta. Hol ő? Itt, itt hever a császár. Valóban nem fog-e haragudni, ha ily közönséges zsinórral fojtom meg őt, s nem aranyossal? Megpróbáljuk. Igen, csak hamar. - Nézd ég és föld, megvan, megtörtént, elhunyt a világ ura, és nem sötétül el a nap, nem hullanak le a csillagok, sőt még nyomorult planéta se szárad el kedvéért. S ő oly nyugodtan tartá nyakát a kenderzsinórnak, mint ez előtt az aranyláncnak. Ha, ha, ha, nézzétek emberek, ő meghalt, meg, mondom. Nincs benne már egy csepp élet is, és azt egy ember tevé, egy hasztalan nyomorult eb. Ha, ha, emberek! Emberek, kuttyák, kövek, szirtek, emberek!!! *(Marcia belép.)* Aha, a szép Marcia meghallotta már, vagy megszagolta a holtat. Ha elvész a ló, mindjárt fölötte kárognak a hollók.

MARCIA

Lucius, óh, kedves, szeretett Lucius, nézd, elvégezém, megtörtént, a hon szabad és Marcia szíve is.

LUCIUS

De enyém nem szabad ám. Atyámmal a sírba tették. Köszönöm, leányka, szívedet. Én érte szívet nem adhatok, ami ezen összetört fővényórát illeti, azt nekem kell leginkább tudnom, hogy minden szem lepercegett, ha, ha, ha. Még most is nyakán az ékszer, s oly szelíd, oly keveset nagyravágyó, hogy megszenvedi magán, s azt hiszed, hogy megcsókolna, ha odamennél vagy engem megölné? Óh, nem, ő most ártatlan.

MARCIA

Isten, mi kevés volt néked egy halál, ha ennyi szív még tűri átkidat. *(Az ablaknál.)* Római polgárok, Commodus meghalt. Ő megfizette bűnei árát. Pertinax éljen, a császár! *(Kint örömszaj.)*

LUCIUS

Mit beszélsz, te szép démon? Megfizette vétkeit? S ha egy jó meghal, megszabadult a földi gonosztól, szép gyógyszer minden ellen. Tán meggyógyosolná nekem is szívem üregét? Ah, úgy adj halált nekem is, szeretni, áldni foglak én. *(Virginia egy koporsón behozatik.)* Mit látok? Virginiám, szavadnak álltál, a zsarnok nem győzedelmeskedett feletted. Két helyen véres márványhomlokod. Ne higgy neki, téteti magát, megmar, ha közelmégy -

MATERNUS (*berohan*)

Való tehát, óh, ég, ajkai becsukvák, ajkai, melyek egykor egy világba tudtak volna éltet lehellni, most kihalva, szemei becsukva, az ég bezárva benne. Most hiszek istenekbe, mert lelke átköltözött, őt imádom, őt szeretem egybe most. Keble néma, egy csepp mozgás sincs abba, semmi, semmi. Ő holt egészen és még én élek.

MARCIA

Néked is, te boldog, csak néhány perc van még életedből. Te Commodus borából ivál. Csak én vagyok, kinek sorsa halni nem adá s kivel él örök keserve is.

MATERNUS

Érzem, érzem már keblem belsején és örülök benne a semmiségnek. Virginiám, világ, én mindezekről örökre távozom. Virginiám, a rab lábadnál lehelli ki életét. Ő szeretett tégedet, köszönöm - a mérget, - atyámnak - megbocsájtok. - Hazám! Boldog - Virgi -

MARCIA

Nyugodj, te nagy lélek. Levetetted láncidat. Ti boldogok vagytok a viszontlátba, én boldog lehetek a reményben.

LUCIUS

Különös ember volt ez, ugyebár? Megbocsájtja atyjának. Atyjának bocsájtja meg, ha, ha, ezen világban, megbocsájtja. Én is megbocsájtok hát a szép Marciának, ki tőlem is csak egy örököltet rabla el.

JULIA (*jő*)

Meghalt a zsarnok és én újra bírom leányomat! Kinyílt a tömlőc és besütött, mint mondják, a szabadság napja. Én nem láthatok, mert kisírtam szemem világát. Én bírandom jó leányomat.

MARCIA

Szegény anya, leányod nem földi már.

JULIA

Vezessetek hozzá, jól tudom én, hogy itt van ő. Ne zsaroljatok, emberek, hisz csak leányomért hagytam oda a halál hazáját.

MARCIA

Jó asszony, leányod meghalt. Itten fekszik ő.

JULIA (*ráborulva*)

Virginiám, leányom, édes mindenem! Azért rántottak-e fel a halálból, hogy másodszor is érzem a halált? Ah, ti oly szívtelenek vagytok, emberek; leányom, csak egyszer mondjad még: Anyám! Aztán együtt nyugton elhalunk. - - Szóm elhal. Keservemet kiöntni nem tudom. Keblembe ful az, és keblem oly nehéz.

LUCIUS

Várhatsz, jó asszony, míg ő felel neked. E teremben mindki oly büszke, hogy szólni a világért se tud.

MARCIA

Ily jelenetben az érc is megtörik. (*Pertinax jó Fadillával.*)

PERTINAX

Ily halál hazája lőn a fényterem, és a zsarnok benne áldozat. Körébe tetteinek véres tanúi, kint a hon, mely vérengzve segílyt kíván. Fiam, dicső nagy fiam te, itt heversz porban, égi terveiddel, és egy kicsinyke sír elég lesz téged befogadni, kizárva minden szent reményt. Te az árulás áldozatja lettél. Óh, bocsáss meg atyádnak, hogyha tudsz. - Hány szív lett az elismerés és félreértés áldozatja. A tiéd már kiszenvedett. Áldva legyenek hamvaid és könnyű a föld csontjaidnak. Még nekem nincsen itt üdöm, még nekem borús éltém útjain ezer vihar között egy nemes kötelesség is sugárz le az egekről és ez a szent haza sebeit begyógyítani. - Nemes hölgyek, ti mindketten a hon java áldozati vagytok. Nagyobb jutalmatok nem lehet, mint a szent önérzet, mely sebeitekre írt fog szerezni idővel. Most a hon oltárához! Ez legyen első lépésem, a hon java tettemnek elseje. És borzadva nézze e jelenetet a jobb utókor, hol ily önkény áldozati nem leendnek.

Vége

Információ

COMMODUS

CD-szöveg, Madách Imre összes művei

A *Commodus* kézírata az OSzK kézirtárában található, jelzete: 709 Oct. Hung. 64 levél. Prózában írt dráma. A kézirat másolat, a negyedik felvonástól kezdve saját kézírás, címlap hiányzik. Madách a jelenetek sorrendjén bizonyos változtatásokat akart a rávezetett megjegyzések szerint, így az I. felv. 3. színt a II. felv. 3. színével megcserélni, a két katakombajelenetet talán összevonni, az átdolgozást azonban nem hajtotta végre. A harmadik felvonás végét és a negyedik elejét kétszer írta meg; szövegünkben csupán a végleges változatot közöljük, amelyet folytatott. A tervezett változtatásra vonatkozik a következő megjegyzés is: „Egész Hilár kimarad.” Egyes részeknek másutt felhasználására a következő két mondat: „Az első testvéri szeretetű párbeszéd *Jolán*ba.” „Lucius a könnyelmű *Rákóczi*ba.” (Valamennyi az első lapon.) A III. felvonás 2. jelenetében ezt találjuk: „Az utolsó kihallgatás ide.”

A drámát először Halász Gábor rendezte sajtó alá, s az általa szerkesztett *Madách Imre összes művei* (I-II. k., Bp. Révai, 1942) első kötetében adta ki (819-914. l.). Jelenlegi CD-szövegünk ennek a kiadásnak újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. CD-kiadásunkban modernizáltuk a dráma helyesírását. Természetesen nem javítottuk a dráma archaizmusait, az *-a*, *-á*, *-e*, *-é* jeles múlt és az *-and*, *-end* jeles jövő időket, s a fiatal Madáchra jellemző egyéni szóalakokat, mint *búsg* (=búsong), *érzni*, *sugárzni*, *sugaltival* (=sugallataival), *szű* (=szív) stb.

Madách Imre **feljegyzései** között a *Commodus* c. drámára vonatkozóan a következő vázlatokat, ötleteket, fogalmazványokat találták (első megjelenés: MÖM II. kötet, 713-718. l., szerk. Halász Gábor):

COMMODUS

Jellemek

Commodus. Bűn által jő trónra, kéjmámorba akarja magát mártani, de már semmi nem ingerli, a csók hideg, a kacajok gyérek. A rossz tett örök nyitja lelkének. Éltét szereti, haláltól fél.

Testvére. Büntárs és nagyravágyó; egymásban sem hisznek, cselet gyanítva tartózkodnak, eleven bűnjelt látva egymásban. Csak gazságra egyesülnek. Káromkodva, hidegen hal meg, szánva, hogy többet nem vétett.

Marcia. Commodus kényszerült szeretője, ki női méltóságát megtartja s csókol, hogy öljön.

Szeretője. Hogy figyelmet kerüljön, korhelyt játszik és szeretője ellopaván - bolondot. Később császár.

Maternus. Erős, szilárd, férfias, ateista, elnyomatását érzi, szabadságot imád. Szent hálát érez Virginia iránt s nem tudja, mit köszönjön. Mint kutya, híven védi.

Virginia. Szelíd, kedélyes, tiszta és élni szerető nő. Ki iszonyodva fordul el, midőn Commodus testvére magyarázza, hogy semmi szent a nőbecsület, s haszon, ha ágyasa kérését teljesíti.

Cleander. Pór származását felejtetni akarja s hatalmát éreztetni. Vadon szerelmet kér, sértett önzése szörnyű. Ez az én hálám, - szolt áldozatainak. Minden átok csak kicsit fut át hátán, Commodust is ő súllyesztí úgy el, kormányvágyból. Púpos szónok. Hideg, Lucia tétetett szeretője. Uralkodásra vágyik s így mindég jószínt magára hárít. Kenyeret ígér a népnek, é. u. t.

Pertinax térdén kéri fiát - bocsánatért. Lucius elvezeti.

Ki népek sírhalmiból készíte lépcsőt fényegéhez. Mert az emberek úgyse nekik mint jövének oda, de imádják azt, ki fényben áll, mert elvakul szemek sugáritól. A sugár megé rejtezik a rény, s ha az lehull, csak akkor lép elő.

S a hosszú, fáradalmas nap után nem kívánjuk-e úgy az álmod. S mi az álom, egy földi enyészet, melyben minden vesz, minden elenyész, de vannak álmunk. Ez az, mi visszatartja a zsarnokot, a gonoszat, nem az ember ítélet, vagy a rény, vagy az örökkévalóság. De ez álmok, melyek virradnak, keble éjjelin.

De vigaszút a tömlőc a szabadsághoz, és nekem minden kedves, mi ahhoz vezet.

Lucius: Mondd, jó fiú, most férgeidnek, hogy ki vagy, s a derék férgek nem bántanak talán, nem azért, mintha félnék tán nagy s dicső neved, de mert ily alávaló dög férgeknek sem való. Egy porban hever a jó és a rossz, de éppen ez határozza el a való érdemet, mert míg él a zsarnok, tisztelni kell, ha nem, vannak kézzel fogható módok, melyek lábához terítnek, fő nélkül, - de ha megholt - -

Cleander (bejön): Eltávozzál, szörny, mert szemem előtt látásodon elsápol fényem, és szörnyek kápráznak szemem előtt.

Marcia: Ah, hogy oly soká kell nézmem a borzalmat és túrnöm! Istenek! - Hol láttatok, hol teremtetetek még egy ily boldogtalan nőt, kinek tanulni kelle levetközni minden nő érzetet. Én borzadok magamtól, de csak a bosszúra keményedik meg e kebel, s a bosszú nagy leend.

Pertinax: De mit szidlak, zsarnok, nem esik-e szívemre ez átok! Nem taszítja-e el atyja a jó gyermeket, mert egy gonosz kígyó súgta fülébe. - Csak én vagyok a bűnös, én nyomorú. - Óh, fiam, nem bocsánatot, de büntetést esdek az istenektől, hogy nyugodt lehessenek újra.

Cleander: Nem, nem, én nem maradhatok. Rosszul vagyok, uram. *(El.)*

Maternus: Cleander! bátyám! miért távozol, testvérednek féled-e szavát? Jaj, neked, ha véredtől remegsz.

Végezet. Marót bán vége.

Testvér dulta fel a csendes lakot.

Jutalmunk könny, nem önzés ez?

Téged egy jobb mester teremte.

Lázadás. Isten arca vagy, testvér vagy-e.

Cleander: Téged átkozlak, világ!

Marcia: Nem reményl a gyöngé nő a jövőben. Egy szerette hölgy valék.

Átkínzana az örökkévalóságon.

Egy hű kutyát sajnálunk.

Megváltozott hitem.

Asszony rény.

Luccius, Pertinax: Egy több, mint kettő.

Fadilla: A jóbarát nem hízelg, de vészbe követ

A némák sírnak

Ölében a halál,

Néma tűz sorvasztta szűm

Enyhet csak ott talál.

Másik: Csak egy órai éltet, valami cselt vagy véletlent, Isten!

Az út fülétől szívéhez benőtt.

Maternus: Mindenki ebnek hitt, te szépen szólítál, s tudja Isten, mért, én érted meghalnék.

Ha úgy tudnánk felejteni, mint hallgatni, - de a tűz nem emészti el a közvéleményt.

Lucius azért tetteti így magát, hogy fájdalmát ne nevéssék.

Hah, mi az! Az állat bög (a nép), semmi, - meg kell verni.

Érdemlett bosszú hideg kéje, te szörnyű vagy, nő! - S mond Marcia: Egy éltet rontott el, én nem leszek tiéd, nem érdemellek, bár büntelen.

Cleander: Én ugyan nem hiszek Istent, de te hiszesz, ígérj, tudom megtartod, becsületébe is hisz.

A dühös kérő.

Kényúr szolgája is az.

Mi az, tudom, nincs erény, csak haszon, nincs Isten, csak botor emberek remélkednek, hogy olykor nyomort adok, s a jó jól esik. - Hisz én nem akarok jót senkitől. Commodus, Lucia haragja.

Kéjt, óh, spectaculumot a népnek, igen, de az evő közepette van egy gondolkozó ország is. - Fejeiket le.

Maternus, Cleander természetes öccse.

A kéjelgőt ábrázoló.

Az istenek is kímélik a kérőt, - te őket sem kímélted.

Maga égeti le szakállát félelemből.

Veres haja Commodusnak, mint láng.

Soha sem mondtam igazat, csak ha csálni akartam általa.

Sírsz! - sírtam én is, s kacagtál -

Akárhogy módosít - mindig echói is úgy fordítanak s bizonyítanak.

Tudom, nem könyörölsz, én sem tettem soha.

Lucillának Cleanderrel némi szerelmi forma viszonya van, ez Cleandert viszi fel, - a szükség napjain Lucilla biztosítva érzi magát; de csalódik, Cleander megtagadja. -

Lucius s Maternus jó barátok, egymásban pihennek ki a filisztervilágból, örülnek, hogy van ember, ki oly exagerált ideákkal bír, mit nevet a világ.

Virginia Lucius testvére.

Hatalmas vagy erény, hogy a rossz is erényes akar lenni; más névre keresztelik a bűnt.

Cleander púpos, rút, é. u. t.

Valahányszor valami gonosztságot elkövetett, mindég sir nyilvánosan.

A felbérlett gyilkosokat megöleti é. u. t. Ő tisztán marad.

Marcia: Ti olyannak teszitek a szerelmet, mint szükség-végzés, pedig az élv.

Neked, tudom, mindegy külföldi Cleander! de mi itt lakunk. - Te mondtad, vesszen a nép, csak én nyerjek nevet.

Mikor egymást akarják csálni, hogy ravaszkodnak, hogy nem hisznek egymásnak, hogy lepetnek meg egymás okossága s belátása által - s hogy feketítik be egymást.

Jelenetek

Jól esik a szenvedés, mert töritek. Nem a zsarnok alávaló, de népe. (Mese formában az őrzöngötől.)

A zsarnoknak kell magát nagyra tartani, mert pigmens had környezi s még jobban összehúzódik.

Mark Aurélt Commodus ölte meg.

A kéj a nő legszentebb sajátja, jaj, ki szentségtörőn rabolja. (*Marcia*)

Mi gondunk, hogy hernyóból lett a lepke, kevésbé szép azért?